

Міністерство освіти і науки України
Чорноморський національний університет імені Петра Могили

Кафедра психології

«ДОПУЩЕНО ДО ЗАХИСТУ»

Завідувачка кафедри психології

_____ Ірина ЛИСЕНКОВА

« 01 » лютого 2023 року

УДК 159.922.23-049.5:159.962

**ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВПЛИВ НА НАСЕЛЕННЯ ПІД ЧАС
ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОПЕРАЦІЙ**

Кваліфікаційна робота магістра
за освітньо-професійною програмою «Психологія»
другого (магістерського) рівня вищої освіти
галузь знань 05 – Соціальні та поведінкові науки
спеціальність 053 «Психологія»

Виконала:

студентка 665Мз групи

Звездова Олеся Олександрівна

Науковий керівник:

д.психол.н., професор

Лисенкова Ірина Петрівна

Миколаїв – 2023

ЗМІСТ

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	2
ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	8
1.1. Генеза психологічного впливу у міжнародних відносинах	8
1.2. Понятійно-категоріальний апарат.....	16
1.3. Методологія дослідження та стан наукової розробки теми.....	26
РОЗДІЛ 2. ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВПЛИВ НА НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ГІБРИДНОГО ПРОТИСТОЯННЯ.....	33
2.1. Основні методи психологічного впливу під час психологічних операцій.....	33
2.2. Case-study: російська інформаційно-психологічна операція проти України.....	41
РОЗДІЛ 3. ЕФЕКТИВНІСТЬ ПСИХОЛОГІЧНИХ ВПЛИВІВ НА НАСЕЛЕННЯ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ.....	54
3.1. Дослідження ефективності психологічних впливів на студентську молодь.....	54
3.2. Методи боротьби з психологічними атаками на населення.....	62
ВИСНОВКИ.....	71
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	75
ДОДАТОК.....	82

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Скорочення	Повна назва
ВООЗ	Всесвітня організація охорони здоров'я
ЗМІ	Засоби масової інформації
ІПСО	Інформаційно-психологічна операція
ООН	Організація Об'єднаних Націй
РФ	Російська Федерація
PR	Public Relations

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Події, які зараз відбуваються у світі, свідчать про те, що європейське співтовариство стоїть на порозі глобальних трансформацій у сфері забезпечення міжнародної безпеки, в тому числі психологічної. На жаль, у світі існує інформаційний конфлікт, який деструктивно та дестабілізуюче впливає на суспільство загалом і на психіку кожної людини зокрема.

Підступний напад РФ на нашу державу 24 лютого 2022 року повністю змінив життя всього українського народу. Але ми розуміємо, що цей напад був не раптовий. Що війна тривала з 2014 року, а інформаційна основа для сьогоднішньої агресії готувалась ретельно і досить тривалий час. Давайте згадаємо, що головним приводом для нападу російський політичний істеблішмент і ЗМІ називають захист так званих «ДНР/ЛНР», штучно створені самою РФ так звані «де-факто держави». Саме їхній образ жертв масово і навіть істерично тиражується в усіх російських ЗМІ, серед блогерів та відомих особистостей. Всім, хто активно використовує соцмережі, знайомі ці наративи, які постійно повторюються: «8 років бомбили Донбас», «Алея янголів дітей ДНР», «нацизм не пройде», «бандерівці», тощо. Ця інформаційно-психологічна спецоперація почалася не вчора, а активно проводилась мінімум з 2014 року.

Актуальність нашого дослідження на думку автора обумовлена ще і тим, що для України є особливо важливим досліджувати стратегію протиборства психологічним атакам Росії не лише на державному рівні, але і на особистому.

Метою кваліфікаційної роботи є формування цілісної картини психологічних впливів на населення під час інформаційно-психологічних операцій. Відповідно до мети автор сформулював наступні **завдання**:

- 1) дослідити генезу психологічного впливу у міжнародних відносинах, її еволюцію протягом ХХ століття та розвиток на сучасному етапі;

2) визначити понятійно-категоріальний апарат дослідження: психологічний вплив, інформаційно-психологічна операція і психологічна війна;

3) охарактеризувати основні методи психологічного впливу на прикладі російської інформаційно-психологічної операції проти України;

4) експериментально перевірити ефективність психологічного впливу ворога на студентську молодь;

5) розробити рекомендації щодо стратегії протиборства психологічним атакам на населення на державному та особистому рівні.

Об'єктом дослідження кваліфікаційної роботи будемо вважати інформаційно-психологічні операції. **Предметом** цієї роботи слід вважати психологічний вплив на населення під час інформаційно-психологічних операцій.

Методи дослідження. Методологічна основа для написання кваліфікаційної роботи магістра, яка складається із сукупності наукових та сторичних підходів, обрана так, щоб сприяти повному розкриттю теми. При написанні роботи автором були використані загальнонаукові, психологічні та політологічні. Таким чином, можна констатувати, всі методи, що були використані у процесі дослідження можна поділити на 2 групи: теоретичні та емпіричні. Автор використовував різноманітні міждисциплінарні (міжнародні відносини, психологія) методи наукового пізнання. Тому дослідження буде цікавим для представників різних наукових галузей.

Серед психологічних методів застосовувались метод спостереження та есперимент. Саме метод спостереження надав автору можливість визначити актуальність даної теми, враховуючи значний психологічний тиск на населення України та його наслідки. Під час експерименту учасникам були продемонстровані три характерних приклади матеріалів російської інформаційно-психологічної операції (ІПСО), а потім за допомогою опитування була виявлена результативність цього психологічного впливу і

охарактеризовані зміни в психологічному стані учасників. Серед методів опитування був використаний метод бесіди та метод анкетування.

Практичне значення кваліфікаційної роботи полягає у можливості застосування матеріалів та результатів дослідження студентами під час вивчення дисциплін «Політична психологія», «Конфліктологія». Окремі висновки роботи можуть бути використані відповідними державними органами при формуванні стратегії захисту від психологічного впливу на населення.

Експериментальна база: у дослідженні брали участь студенти 2 курсу спеціальності 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії». Склад вибірки представлений в кількості 19 студентів Чорноморського національного університету імені Петра Могили, у віці від 18 до 21 року.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і тези кваліфікаційної роботи магістра були оприлюднені у виступах на всеукраїнських і міжнародних науково-практичних конференціях, таких як: Всеукраїнська науково-методична конференція «Могилянські читання» (м. Миколаїв, 2022), Міжнародна науково-практична конференція «Ольвійський форум» (м. Миколаїв, 2022).

Публікації. За темою кваліфікаційної роботи магістра опубліковано 3 одноосібні наукові праці, 1 з яких у науковому фаховому виданні України категорії Б, 2 – матеріали та тези конференцій.

1. Звездова О.О. Психологічна війна як гібридна загроза сучасній системі міжнародної безпеки. *Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI*. 2023. № 5. С. 63-71.

2. Звездова О.О. Психологічна війна як елемент гібридної агресії РФ проти України. *Могилянські читання – 2020: Досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та*

регіональний аспекти. Миколаїв: Вид-во ЧНУ імені Петра Могили, 2022. С. 35-37.

3. Діяльність представників українського шоу-бізнесу на міжнародній арені як складова культурної політики України. *Ольвійський форум: стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі*. Миколаїв: Вид-во ЧНУ імені Петра Могили, 2022. С. 12-15.

Структура роботи відбиває поставлені перед дослідженням цілі та завдання. Загальний обсяг роботи становить 85 сторінок. Робота складається зі вступу, 3 розділів, 7 підрозділів, висновків, списку джерел та літератури (72 найменування) і додатків.

РОЗДІЛ 1

КОНЦЕПТУАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Генеза психологічного впливу у міжнародних відносинах

Для розуміння сутності досліджуваного поняття обов'язковою умовою є аналіз історичного розвитку цього феномену. Психологічні впливи як методи контролю власного населення і послаблення супротивника стали активно використовуватись у міжнародних відносинах і внутрішньополітичному управлінні задовго до появи самого поняття у офіційних документах і науковій літературі.

Ще Сунь-цзи, один із перших дослідників інформаційно-психологічної війни, у трактаті “Про військове мистецтво” вказував на необхідність інформаційного впливу на супротивника. Він пропонував деморалізовувати супротивника, підсилаючи гарних жінок. Головною метою психологічного впливу вважав зменшення авторитету керівництва і богів: «Дискредитуйте все добре, що є в країні противника. Розпалюйте сварки та зіткнення серед громадян ворожої країни. Заважайте всіма засобами діяльності уряду. Підривайте престиж керівництва супротивника і виставляйте у потрібний момент на ганьбу громадськості» [51, с.68].

Проблема використання методів та прийомів впливу людей один на одного з метою зміни їхньої суспільної поведінки бере початок з часів зародження людської цивілізації. Так, археологи з'ясували, що індіанці майя у своїх текстах часто навмисне спотворювали історичні дати, реальну тривалість життя правителів, підтасовували астрономічні цикли та реальні події, щоб уявити свого правителя у більш сприятливому світлі (наприклад, погоджували дату його народжування з датою народження уславленого імператора минулого, що дозволяло довести факт перетворення). Характер впливу в цих

культурах, враховуючи, що правителі та жерці могли розшифровувати та створювати ієрогліфічні образи та символи, був односпрямованим – від правителя до мас [50, с.65].

Під час греко-перських воєн активно використовували методи психологічної війни в античних державах Середземномор'я. Діяльність політичної групи забезпечувала художня література й ораторське мистецтво. Наприклад драматичні твори Фемістокла та Софокла сприяли етноконсолідації між грецькими полісами перед загрозою поневолення з боку персів, а Ісократ навпаки підбурював греків покоритись македонському царю Філіпу [26, с.67].

У битві з мідійцями 300 воїнів Гедеона розгромили велику армію супротивника за допомогою психологічної атаки. Тактика того часу вимагала, щоб на кожную сотню воїнів припадала одна людина зі світильником. Давши всім воїнам по світильнику, Гедеон змусив мідійців думати, що на них йде 30000-тисячне військо. Метод залякування виявився ефективним – мідійці програли.

Перша з відомих книг, «Риторика» Аристотеля (написана приблизно в 350 р. до н.е., була присвячена докладному викладу теорії переконання. З погляду Аристотеля, успіх переконливого впливу залежить від того, хто говорить (джерело повідомлення), що говорить (зміст повідомлення) і кому говорить (характеристики аудиторії). Тобто переконання найефективніше у разі, якщо переконуючий вселяє довіру, психологічний стан індивідів відповідає обстановці, а зміст повідомлення – аргументам, які представляють придатні для цього випадку докази [1, с.164]. Цікаво відзначити, що ця формула переконливого впливу (на довгі роки стала класичною) була експериментально перевірена лише в 1942 році К. Ховландом, який проводив дослідницьку програму з переконливим ефектом навчальних фільмів для солдатів.

Психологічні війни продовжили активно розвиватись в античному Римі. Психологічна пропаганда перейшла до рівня державної політики, що виражалося в написанні тенденційних біографій, освяченні й обожненні особи імператора.

В часи військових походів Святослава, перед тим як йти в похід на ворога, князь посилав йому повідомлення «Іду на ви» – що означало «Йду на тебе війною». В часи правління Святослава Хороброго Київська Русь була державою з сильним військом і це повідомлення мало залякати ворогів Святослава ще до того як він приходив до них з військом.

Психологічна війна відомого завойовника минулого Чингісхан виявилася особливо ефективною. Щоб полегшити собі завоювання інших народів, монголи використовували чутки та страх. При плануванні своїх походів монголи спиралися на дані розвідки і спеціально розпускали чутки, перебільшуючи свою чисельність, дурість і жорстокість. Європейці називали легку кавалерію татар, яка була не дуже численною, «незліченною» ордою, бо на вулицях європейських міст ці чутки поширювали монгольські шпигуни.

Прийшовши до влади, вони широко застосовували демонстрацію сили. Для того, щоб налякати ворога, Чингісхан використовував навіть його власних шпигунів. Коли вони потрапляли йому в руки, він переконував їх, що його військо дуже сильне [30, с.320].

Коли почала зростати роль інформації в житті буржуазного суспільства, то відбулися зміни у методах ведення психологічної війни. Пропагандистський апарат Наполеона Бонапарта, наприклад, був відомий тезою про те, що «чотири газети зможуть заподіяти більше шкоди, ніж 100-тисячна армія». Через свого міністра поліції Наполеон часто віддавав накази газетам психологічного дезорієнтовувати ворога фейковими новинами.

Голова секретної служби при Наполеоні Ж. Фуше був першим шефом поліції, який в організованій ним поліцейській системі створив відділ преси, відділ театру та газет та запросив до них найкращих журналістів країни. З

одного боку, він використав їх для пропаганди, а з іншого — з їхньою допомогою поставив завдання психологічно деморалізувати опозицію всередині країни та за кордоном.

Під час Першої світової війни відбулося вдосконалення як теорії, так і техніки психологічних впливів. Супротивники почали будувати свою діяльність на досягненнях психології того часу. Їхні методи включали в себе дискредитацію військово-політичного керівництва, розпалювання суперечностей в таборі противника, деморалізація його населення. Генерал Людендорф так оцінив ефективність англійського психологічного впливу на німецькі війська: «Ми були так майстерно і в такому обсязі піддані ворожій пропаганді, що незабаром багато хто був не в змозі розрізнати, що є пропагандою противника, а що – його власним сприйняттям... Ми не билися більше до останньої краплі крові. Багато німців не хотіли більше вмирати за Вітчизну» [45, с.15].

Вже після Першої світової війни стало зрозуміло, що фізичні форми військового впливу надзвичайно затратні. Військова перемога, отримана в такий спосіб, часто не окупає втрат живої сили і техніки. Науково-технічний прогрес і розробка засобів масового знищення взагалі поставили під сумнів доцільність повномасштабних фізичних війн, тому що знищуються території, ресурси, потенційні робоча сила. Агресор сам може постраждати в результаті застосування такої зброї. Тому різноманітні методи психологічного впливу стають все більш розповсюджені.

Невдовзі після початку Громадянської війни в Іспанії, генерал-націоналіст Кієпо дель Ллано почав радіомовну передачу на зону республіканців спеціально для повстанців. Він описував в деталях жахливі наслідки для повстанців, якщо вони чинитимуть опір військам націоналістів. Страх, який він поширював, чинив шкоду моральному духу республіканців.

Наступний етап еволюції психологічних впливів відбувається в міжвоєнний період 1918-1939 рр. СРСР і Третій Рейх стали своєрідними

«полігонами» випробувань і вдосконалення нових прийомів ведення психологічної війни.

Величезний вплив на розвиток цього наукового напрямку у Німеччині мали роботи з психоаналізу З. Фрейда. За Гітлера з'являється численна література, що розвиває ключову для німців того періоду ідею «ведення війни духу». У тих роботах вже використовувалося поняття «психологічна війна». У структурі нацистського військового командування був теоретичний відділ під назвою "Психологічна лабораторія" з керівником – військовим психологом Симонейтом - автором спеціальних робіт, у тому числі «Військова психологія. Короткий огляд проблем та практичних висновків» (Берлін, 1943 р.) [43, с.83].

Характерною рисою діяльності нацистської Німеччини у сфері психологічного впливу було ґрунтовне дослідження наукових розробок у цій сфері з активним використанням напрацювань психології підсвідомого. Наприклад, К. Юнг зазначав, що «...для будь-якого німця А. Гітлер є дзеркалом його підсвідомого, в якому не для німця, звичайно, нічого не відображається, він – рупор, що настільки посилює неясний шепіт німецької душі, що його може почути вухо його підсвідомого» [61].

Під час Другої світової війни німецька армія використовувала багато листівок, що справляло психологічний вплив на солдатів інших держав. Наприклад, листівка «Дівчина, яку ти залишив», демонструвала молодим американським солдатам, що вони можуть втратити свою сім'ю поки воюють «за чужу Європу». Метою такої листівки було деморалізування американських солдатів [65].

Нацисти були введені в оману тенденційними звітами своєї політичної розвідки і сильно переоцінювали розмах американської опозиції Франкліну Д. Рузвельту. Результатом стала ще одна листівка. Напис на листівці був такий: «Запевняю вас знову, знову і знову – жоден американський хлопець не загине на чужій землі». Франклін Д. Рузвельт, 31 жовтня 1940 року.

Ще одна листівка була підготовлена США у 1945 для розкидання з літаків В-29, що бомбили Японію. Одинадцять японських міст було виділено на листівці - найважливіші стратегічні центри країни – мета американських бомбардувань, які мають бути знищені задля придушення японського опору. Листівка мала створити американцям репутацію гуманних воїнів, а також спростувати звинувачення ворога в тому, що американська авіація бомбить японські міста без розбору [2, с.239].

Радянська пропаганда у свою чергу була яскравим прикладом психологічної війни проти власного населення. Численні ілюстрації, опубліковані в журналі, розповідали радянським читачам про те, що життя на Заході нестерпне. Наприклад, на одному з плакатів сім'я в Лондоні опалює свій будинок, спалюючи плакати під заголовком «Обіцянки робітника», що свідчить про те, що західні політики нічого не зробили для людей, яких вони представляли [Додаток А].

Під час холодної війни 1975 р., західнонімецька газета «Франкфуртер рундшау» зробила випуски номерів протягом двох місяців, розвиваючи тему радянської військової загрози. Видання послідовно збільшувало кількість соціалістичних танків у Європі: 13 500 танків – у номері від 8 жовтня, 15500 – від 12 грудня, 16 тис. – від 16 грудня, 18 тис. танків – від 17 грудня. Водночас, кількість «західних танків» за той самий час зменшилась із 6 до 5 тис. [33, с. 25]. Це є прикладом психологічного тиску, що включає деякі елементи істини, які використовуються як прикриття масованої дезінформації.

Яскравим прикладом ефективного психологічного впливу на супротивника стала психологічна операція американських військ під час війни у В'єтнамі, що отримала назву «Блукаючі душі». Вона базувалася на стійкому переконанні більшості північно-в'єтнамських солдат в існування «блукаючих душ», тобто привидів військових, що загинули і не були поховані на рідній землі.

Американці ефективно використали давній забобон, щоб залякувати супротивника, підриваючи бойовий дух і деморалізуючи в'єтконгівців. Американські інженери з 6-го батальйону психологічних операцій (PSYOP) записали моторошні звуки і крики, які були штучно змінені і поєднувалися з іншими звуками, такими як скорботні крики, буддійська траурна музика, ридання, вереск, стукіт металевих гонгів і навіть гарчання тигра. Стрічка отримала неофіційну назву «Плівка привидів № 10». Поширеним було використання голосу «небіжчика», який закликав в'єтнамських партизан-комуністів здаватися. Мета таких записів полягала у тому, щоб змусити в'єтконгівців покинути свої позиції. Щоб збільшити психологічний ефект, над місцевістю розкидували брошури із зображеннями полеглих і непохованих в'єтконгівців.

Психологічний ефект був настільки переконливим, що інколи доводилось відводити союзні південнов'єтнамські підрозділи, оскільки ті також були налякані. Але у підсумку операція дала винятково короткочасний й локальний результат. Іноді навіть протилежний очікуваному: коли в'єтнамці зрозуміли, що цей звук йде через гучномовець, то почали масований вогонь зі свого боку у напрям звуків.

У ХХІ столітті Російська Федерація активно використовує методи психологічного впливу на свідомість власного населення та населення пострадянських країн, як противників (особливо Грузії та України), так і союзників (Білорусі та Казахстану). Ці методи ми детально розглянемо у III Розділі магістерської на прикладі психолонічних атак Росії проти України.

Отже, проаналізувавши найбільш переконливі історичні приклади ефективності застосування психологічних методів впливу, автор пропонує виділити наступні етапи еволюції психологічних операцій та їх характерні особливості (Таб. 1.1).

Таблиця 1.1.

Етапи еволюції психологічних операцій та їх особливості

№	Етап	Основні особливості
1.	Період становлення (охоплює Античну добу та період Середньовіччя)	<ul style="list-style-type: none"> • в основному психологічні впливи використовувались вже під час ведення активних бойових дій і були лише доповненням до військової діяльності; • основним методом було залякування супротивника за допомогою чуток; • як основа активно використовувались релігійні вірування і забобони.
2.	Інформаційний період (з Французької буржуазної революції до Першої світової війни)	<ul style="list-style-type: none"> • у суспільстві важливу роль відіграє інформація; • у психологічних операціях почали активно використовуватися газети; • почали розвиватися методи навіювання та зміни свідомості;
3.	Період активного розвитку (XX століття)	<ul style="list-style-type: none"> • наукова теоретизація психологічних впливів у працях провідних психологів; • активне використання методів психологічного впливу як у військовий, так і у мирний часи; • пошук нових засобів впливу: листівки, радіо та телебачення, аудіозасоби, ЗМІ;
4.	Сучасний період (XXI століття)	<ul style="list-style-type: none"> • нові можливості психологічного впливу, що з'явилися в результаті розвитку Інтернету; • соціальні мережі як зручний доступний засіб; • широкий доступ населення до інформації; • поява феномену «психолонічна війна»

Отже, можна зробити висновок, що поняття психологічного впливу на населення не є новим. Подібні методи активно використовувались ще з часів античності, особливо під час військових дій. Але лише у XX столітті дана концепція отримала своє наукове обґрунтування і стала широко розповсюджена. XXI століття стала епохою інформації, що безумовно

полегшило проведення психологічних операцій з одного боку і зробило їх більш комплексними та масштабними з іншого.

1.2. Понятійно-категоріальний апарат

Основними дефініціями, які необхідно визначити у межах нашого дослідження, є наступні: психологічний вплив, інформаційно-психологічна операція, психологічна війна. Автор пропонує розпочати аналіз з найширшого поняття – психологічна війна.

Вперше термін «психологічна війна» можна зустріти у праці «Досвід військової психології» доктора М. Кампанео, що була опублікована у 1904 році у Бухаресті. Вітчизняні дослідники І.Габро та О.Шевчук зазначають, що психологічну війну слід розглядати як різновид війни інформаційної, оскільки інформаційні потоки природного походження та штучно створювані впливають на психічний стан людини, який втілюється в його думках, вчинках, поведінці. Подібно тому, як людина орієнтується в навколишньому просторі, вона самовизначається і в своєму внутрішньому світі, в світі психічних явищ. Але цей внутрішній світ часто видозмінюється під впливом зовнішніх інформаційних чинників [14].

Енциклопедія «Британіка» дає таке визначення психологічної війни: «Психологічна війна – це використання пропаганди проти ворога, підкріплене такими військовими, економічними чи політичними заходами, які можуть знадобитися. Така пропаганда, як правило, спрямована на те, щоб деморалізувати ворога, зламати його волю до боротьби чи опору, а іноді й повернути його до своєї позиції. Пропаганда також використовується для посилення рішучості союзників або бійців опору. Спотворення особистості та маніпулювання переконаннями військовополонених шляхом маніпулювання і подібних методів також можна розглядати як форму психологічної війни» [70].

Провідний теоретик у галузі психологічних війн Мартін Лібікі у своїх працях зазначав, що сутність інформаційно-психологічної війни полягає у впливі на суспільну свідомість таким чином, щоб керувати людьми і змусити їх діяти проти своїх інтересів. Завдання психологічної війни – це не знищення фізичної сили, а знищення соціуму. У такій війні ведення пропаганди, шпіонажу, диверсій носять виключно додаткове значення, головне – це проникнення всередину системи противника, підрив його цілей, поглядів, світосприйняття. Дослідник визначив наступні форми психологічної війни:

- пропаганда,
- інформаційна обробка населення,
- деморалізація [67, р. 70].

Український політолог О. Юдін стверджує, що у психологічній війні вплив на громадян іншої держави здійснюється з метою зміни ціннісних орієнтацій, поглядів, стереотипів, поведінки в період підготовки до війни та під час війни; з метою створення в країні-жертві майбутньої агресії «п'ятої колони» тощо [58, с. 97].

Основною метою психологічної війни є зміна в бажаному напрямку психологічних характеристик людей (поглядів, думок, ціннісних орієнтацій, настроїв, мотивів, установок, стереотипів поведінки), а також групових норм, масових настроїв, суспільної свідомості в цілому. Автор пропонує виділити серед найбільш поширених прийомів психологічної війни три основні групи:

1. «Психологічний тиск», який включає частину правдивої інформації, яка використовується як прикриття масованої дезінформації. В цій групі найчастіше використовуються:

- залякування;
- повторення однієї і тієї ж помилкової тези (фейк);
- посилення на авторитети у поєднанні з різними спекуляціями (спотворення цитат, посилення на неіснуючі джерела);

- маніпуляція фактами та цифрами для створення видимості об'єктивності та точності.

2. Маніпулювання свідомістю, основою якого є найчастіше розважальні телепрограми, музичні та спортивні проекти, кінофільми, соціальні мережі. В цій групі найчастіше використовуються:

- реклама свого способу життя;
- поширення бажаних політичних цінностей та стандартів;
- масове поширення чуток і пліток як альтернатива офіційній пропаганді політичного опонента.

3. Приховане порушення та спотворення законів логіки мають лише тактичний характер і можуть бути ефективними протягом деякого часу, зважаючи на зростання поінформованості населення. Включають в себе:

- підміна тези;
- висновок без достатньої підстави;
- хибна аналогія;
- підміна причини наслідком [41, с. 355].

Основою ведення будь-якої психологічної війни є інформаційно-психологічні операції. Тут важливо розуміти, що цей термін складається з двох частин, які невідривно пов'язані одна з одною і не можуть розглядатись окремо. Інформація стає основою будь-якої психологічної операції. Так само, як розповсюдження інформації обов'язково має психологічний вплив на об'єкт.

Психологічні операції (ІПСО) є формою політичної та військової діяльності, яка розуміється та визначається кількома різними способами. Наведемо визначення, яке міститься в Директиві Міністерства оборони США S-3321.1 «Психологічні операції, що проводяться військовою службою в мирний час і в непередбачених ситуаціях, не оголошених війною» (1984 рік). У цьому визначенні зазначено, що психологічні операції – це «спланована

політична, економічна, військова та ідеологічна діяльність, спрямована на іноземні країни, організації та окремих осіб з метою створення емоцій, ставлень, розуміння, переконань або поведінки, сприятливих для досягнення політичних і військових завдань» [69, р.14].

Директива Міністерства оборони була сформульована, щоб встановити стандартні вказівки щодо всіх аспектів таких операцій (планування, програмування, виконання, контроль), які проводяться агентствами Міністерства оборони США в умовах невоєнного часу. Але ІПСО також включає ряд інших заходів, які підпадають під стратегічну військову та політичну політику. Діяльність такого типу визначена в Публікації Об'єднаного комітету начальників штабів як: «запланована психологічна діяльність під час миру та війни, яка зазвичай переслідує цілі заручитися підтримкою та співробітництвом дружніх і нейтральних країн і зменшити волю та спроможність ворожих чи потенційно ворожих країн для ведення війни». Останнє визначення відображає розширення масштабів, яке відбулося у цій сфері за останні п'ятдесят років [60].

У сучасному світі сфера психологічних впливів ширша, ніж будь-коли раніше, навіть незважаючи на те, що основні концепції продовжують існувати тисячоліттями. Відображаючи це розширення, американський дослідник В. Догерті, пропонує таке визначення: «ІПСО – це комунікація, і тому охоплює весь поле людської діяльності. У теперішньому політично-військовому значенні цього терміна ІПСО – це багатоетапний процес, який використовує комбінацію непримусових засобів для отримання впливу на дії та ставлення цільової групи без застосування сили». Інший експерт з ІПСО Ф. Вокер зазначає: «Ми могли б вважати, що термін переконливі комунікації означає те ж саме, що й психологічні операції»[72, р.27].

Кожна ІПСО, незалежно від мети, має містити наступні етапи:

1. Перший етап процесу (планування) – визначення мети, доцільності та об'єкту операції.

2. Другий – пошук агентів впливу на сприйняття реальності, механізмів передачі інформації, технічних засобів. Формування у складі об'єкта впливу так званих «груп підтримки».
3. Третій етап – визначення основних психологічних прийомів та методів впливу, які будуть використовуватись. Вибір події (або створення фейку), яку можна використати як привід для психологічної операції. Найчастіше використовують негативні події, що залишають значний відбиток у свідомості аудиторії.
4. Четвертий етап – вихід повідомлення через вибрані канали. Цей етап є основною частиною будь-якої ІПСО.
5. П'ятий етап – плавне завершення психологічної операції після досягнення поставлених цілей або внаслідок форс-мажорних обставин. На цьому етапі важливо не дати аудиторії розібратися у маніпуляціях, інакше вся психологічна операція буде зірвана.

У цьому процесі найважливішим елементом є довіра: щоб утримати увагу аудиторії, аудиторія повинна бути переконана, що отримує інформацію, яка є достовірною та має відношення до її інтересів. Якщо аудиторія виявляє протиріччя або неправду, довіра до певної операції, а можливо, і до майбутніх операцій, втрачається. Перевага використання ІПСО залишається незмінною протягом усієї його історії: якщо можна сприятливо вплинути на ставлення опонента, його фізичний опір зменшиться. Це означає, що при використанні в поєднанні з іншими військовими чи політичними операціями ІПСО діє як примножувач сили, посилюючи вплив цих операцій на ціль [69, р. 112]

Серед основних суб'єктів проведення ІПСО експерт Інституту стратегічних комунікацій Я. Деркаченко виділяє наступні:

- Керівництво іноземної держави;
- Спецслужби іноземних держав та її агентура;
- Засоби масової інформації (іноземні та підконтрольні вітчизняні).

- Неурядові організації (іноземні й підконтрольні вітчизняні).
- Інтернет-ресурси [16].

Об'єкти ІПСО можуть значно відрізнятись в залежності від мети операції. Але найчастіше ІПСО спрямовуються проти:

- населення загалом;
- окремих соціальних груп (політична, фінансово-економічна, наукова, культурна еліта);
- політичних, військових, релігійних лідерів;
- окремих осіб, відповідальних за прийняття суспільнозначимих рішень тощо.

Але який би об'єкт не був обраний, всі ІПСО об'єднує спільна особливість: психологічний вплив на свідомість і поведінку людей. Тому саме психологічний вплив є основою ІПСО, а значить і психологічної війни.

Психологічний вплив – це вплив на людей (на окремих індивідів і на групи), який здійснюється з метою зміни ідеологічних і психологічних структур їхньої свідомості й підсвідомості, трансформації емоційних станів, стимулювання певних типів поведінки [9, с. 15].

Категорія психологічного впливу займає особливе місце в системі психологічного знання. Український дослідник С.Ніколаєнко відзначає, що всю історію психології можна розуміти як історію відповіді на питання про сутність, природу, критерії ефективності психологічного впливу, як розвиток поглядів і підходів до пояснення об'єктивних і суб'єктивних детермінант цього процесу. Це пов'язано з тим, що проблема психологічного впливу є дуже важливою проблемою психології й одночасно системоутворюючою категорією, що багато в чому визначає цільову перспективу (пошук законів керування психічними явищами), прикладний потенціал психологічної науки, пов'язаний з дієздатністю виявлених у ній законів, їхньою застосовністю до соціальної практики [40].

Для здійснення психологічного впливу, необхідно спочатку спровокувати збої у функціонуванні окремих компонентів психіки об'єкта впливу. Динамічна рівновага між ними порушиться і він почне переживати стан когнітивного дисонансу. Когнітивний дисонанс – неузгодженість, суперечливість між інтелектуально-пізнавальними і всіма іншими (споживчо-мотиваційними, емоційно-вольовими, комунікаційно-поведінковими) компонентами психіки людини.

Білоруський дослідник В Крисько зазначає, що наявність когнітивного дисонансу викликає у людини прагнення зменшити його або хоча б перешкодити його подальшому збільшенню. Прояв цього прагнення: недовірливе відношення до нової інформації, або зміна поведінки у відповідності з новою інформацією, або переосмислення попередньої інформації у новому ракурсі [29, с. 24].

Після цього можна знову спонукати до відновлення душевної рівноваги за рахунок зміни своїх попередніх, звичних для нього поглядів, переконань і відносин, а потім і стереотипів поведінки.

Автор пропонує виділити 4 етапи психологічного впливу:

- підготовчий етап. На цьому етапі визначається мета впливу, очікувані результати, методи впливу;
- операціональний. Цей етап є найбільш активним, характеризується діяльністю суб'єкта впливу;
- процесуальний. Характеризується зворотнім зв'язкою. Має місце прийняття або неприйняття впливу його об'єктом;
- заключний. Цей етап демонструє результат впливу, проявляються реакції як наслідок перебудови психіки об'єкта впливу.

Перебудова психіки може бути різноманітною як за широтою, так і за стійкістю у часі. У першому випадку розрізняють парціальні зміни, тобто зміни будь-якої однієї психологічної якості (наприклад, думки людини про конкретне явище), і більш загальні зміни психіки, тобто зміни ряду

психологічних якостей індивіда (або групи). В іншому випадку зміни можуть бути короткочасними або довготривалими.

Психологічний вплив здійснюється на конкретні сфери психіки окремої людини, груп людей та суспільної свідомості у цілому:

- споживацько-мотиваційну (знання, переконання, ціннісні орієнтації, потяги, бажання): результати такого впливу позначаються на спрямованості і силі спонукань людей
- інтелектуально-пізнавальну (відчуття, сприйняття, представлення, уявлення, пам'ять та мислення): результати такого впливу змінюють у потрібну сторону "картина світу" особистості;
- емоційно-вольову (емоції, почуття, настрої, вольові процеси): результати такого впливу позначаються на внутрішніх переживаннях, а також на міжособистісних відносинах;
- комунікативно-поведінкову (характер і особливості спілкування, взаємодії взаємовідносин, міжособистісного сприйняття): результати такого впливу позначаються на відчутті соціально-психологічного комфорту і дискомфорту [40].

Це означає, що психологічний вплив тільки тоді дає найбільший реальний ефект, коли враховуються властиві цим конкретним сферам особливості функціонування індивідуальної, групової та суспільної свідомості.

Згідно з В.Крисько під час психологічного впливу найчастіше використовують механізми трансформації переконань, стереотипів і установок людей.

1. Механізм трансформації переконань. Переконання - це осмислені, стійкі мотиви діяльності людей, що мають зазвичай ідеологічну основу і які у їх діях, вчинках і поведінці. Наприклад, в будь-якій армії зазвичай культивують мужність, стійкість, довіру і підпорядкування командирам, гордість, військове товариство, впевненість у своїх силах. Однак небезпеки сучасної війни

змушують солдата піклуватися також і про своє виживання. При цьому, у відповідності з закономірностями когнітивного дисонансу переконання, що склалися, піддаються коливанням. Тому цілеспрямоване психологічний вплив ззовні сприяє їх ослаблення, нейтралізації або заміні на протилежні. Наприклад, ефективними будуть повідомлення про факти масової здачі в полон, опис хороших умов життя в полоні і обіцянка можливості повернутися додому після закінчення війни.

2. Механізм трансформації стереотипів. Стереотипи являють собою поширені в певних соціальних та етнічних групах схематизовані уявлення про факти дійсності, зумовлюють дуже спрощені оцінки і судження представниками цих груп. Вони формуються в результаті неодноразового смислового та емоційного акцентування свідомості людей на тих чи інших явищах і подіях, багаторазового їх сприйняття і фіксації в пам'яті. Так, держава формує стереотип позитивного ставлення народу до політичного керівництва своєї країни. Мета ж органів психологічної війни супротивника полягає в дискредитації цього керівництва і руйнуванні стереотипу позитивного ставлення громадян до нього.

3. Механізм трансформації установок. Установка - це стан внутрішньої готовності людей до специфічних для них проявів почуттів, інтелектуально-пізнавальної та вольової активності, динаміки і характеру спілкування, предметно-практичної діяльності. Цілеспрямоване психологічний вплив створює таку ситуацію, в якій наявна потреба задовольняється наданням людям конкретної інформації, поданої певним чином. Завдяки їй установка формується, закріплюється, замінюється або змінюється у свідомості людей [29, с. 75].

Дослідниці В. Балахтар окремо виділяє маніпуляції та зазначає, що маніпуляція - це вид психологічного впливу, що здійснюється в процесі взаємодії суб'єкта та об'єкта маніпуляції, при якому, завдяки майстерності першого, маніпуляція залишається непоміченою і порушує наміри, що не

збігаються з актуальним бажанням об'єкта, і через аморальність та соціальної неприйнятності становить інформаційно-психологічну загрозу для окремої особистості та суспільства в цілому [3, с. 80].

Грунтуючись на дослідженнях і теоретичних узагальненнях С.Ніколаєнко можна виділити наступні типи психологічних впливів:

- за критерієм цілеспрямованості взаємодіючих сторін розрізняють цілеспрямований і мимовільний психологічний вплив;
- за критерієм наявності контакту між взаємодіючими сторонами – безпосередній і опосередкований психологічний вплив;
- за критерієм ступеня приховування факту впливу від реципієнта – очевидний, неприхований й неочевидний, прихований психологічний вплив;
- за критерієм тривалості результатів психологічного впливу – короткочасний і довгостроковий психологічний вплив
- за критерієм спрямованості психологічний вплив може бути індивідуальним або соціально-психологічним;
- за критерієм функціональної форми розрізняють виховний, управлінський, пропагандистський психологічні впливи.
- за методами впливу розрізняють переконуючий психологічний вплив і навіюючий психологічний вплив [40].

Російський дослідник Є.Н. Баранов характеризує негативні інформаційно-психологічні впливи, передусім, як маніпулятивні впливи на особистість, її уявлення та емоційно-вольову сферу, на групове і масове свідомість. Він вказує також, що такі впливи є інструментом психологічного тиску з метою явного або прихованого спонукання суб'єктів до дій на шкоду власним інтересам на користь окремих осіб, груп чи організацій, які здійснюють ці впливи. Відзначивши, що інформаційно-психологічні впливи мають низку істотних переваг, порівняно з іншими видами впливів, можна

зробити висновок, що інформаційно-психологічні впливи можуть стати найпоширенішою та найнебезпечнішою зброєю у XXI столітті. Однією з причин особливої небезпеки інформаційно-психологічних впливів є відсутність психологічних механізмів захисту від маніпулятивних впливів у всіх верств населення. Як доказ цього можна навести успіх фінансових пірамід, успіх політичних партій, у яких були відсутні розумні програми, але були гроші на PR (Public Relations), широке поширення культових організацій (тоталітарних релігійних сект) тощо [4, с. 21].

Отже, можна зробити висновок, що головними категоріями нашого дослідження є психологічний вплив, інформаційно-психологічна операція і психологічна війна. Вони є тісно взаємопов'язані та лежать в основі один одної. Основною метою психологічної війни є зміна в бажаному напрямку психологічних характеристик людей, суспільної свідомості в цілому. Метою ПСО є досягнення впливу на дії та ставлення цільової групи без застосування сили за допомогою психологічного впливу. Психологічний вплив – це вплив на людей з метою зміни ідеологічних і психологічних структур їхньої свідомості й підсвідомості, трансформації емоційних станів, стимулювання певних типів поведінки. Грунтуючись на вищенаведеній класифікації, автор робить висновок, що для міжнародних відносин найбільш характерними є застосування латентного, цілеспрямованого, опосередкованого пропагандистського впливу. Детальніше ми проаналізуємо його особливості на прикладах у наступному розділі.

1.3. Стан наукової розробки теми та методологія дослідження

Дослідження будувалося на основі синтезу різноманітних міждисциплінарних (міжнародні відносини, психологія) методах наукового пізнання. Автор вважає важливим використання поведінкових та статистичних методів, методів контент-аналізу, порівняльного політичного аналізу, соціологічних опитувань тощо.

Всі методи, що були використані у процесі дослідження можна поділити на 2 групи:

– теоретичні (узагальнення, систематизація, порівняння та синтез), які дали можливість виявити й узагальнити дослідницькі матеріали з проблем та розробити теоретичні підходи до її розв’язання;

– емпіричні(спостереження та експеримент), які сприяли вивченню стану проблеми в практиці

Серед психологічних методів застосовувались метод спостереження та експеримент. Метод спостереження передбачає пізнання індивідуальних особливостей психіки людини через вивчення її поведінки. Інакше кажучи, за об’єктивними, зовнішньо вираженими показниками (дії, вчинки, мова, зовнішній вигляд) психолог робить висновок про індивідуальні особливості протікання психічних процесів (сприйняття, пам’яті, мислення, уяви), про психічний стан людини, про риси її особистості, темпераменту, характеру. Особливістю методу спостереження є те, що вивчення зовнішніх проявів психіки людини відбувається в природних життєвих умовах [22].

Саме метод спостереження надав автору можливість визначити актуальність даної теми, враховуючи значний психологічний тиск на населення України та його наслідки. Особливість експерименту полягає в тому, що дослідник сам створює умови, за яких досліджуване явище виникає неодмінно й закономірно. Експериментатор на свій розсуд може варіювати (змінювати, пробувати різні варіанти) умови проведення досліду і спостерігати наслідки такої зміни. При цьому дослідник дістає можливість чітко визначити чинники, які діяли в момент виникнення та перебігу досліджуваного явища, розкрити причини, що його зумовили, а також у разі потреби повторити дослід з метою нагромадження додаткових відомостей для обґрунтування одержаних результатів. Під час експерименту учасникам були продемонстровані три характерних приклади матеріалів російської ІПСО, а потім за допомогою опитування була виявлена результативність цього

психологічного впливу і охарактеризовані зміни в психологічному стані учасників.

Серед методів опитування був використаний метод бесіди. Бесіда – це цілеспрямована розмова з піддослідним з метою з'ясування уявлення або розуміння ним явищ природи та суспільства, наукових питань, взаємозалежностей, причин та наслідків, переконань, ідеалів, ідейної спрямованості [22].

Так, за допомогою аналізу було досліджено що таке психологічна війна в цілому, які її основні характеристики, а також виділено поняття психологічного впливу. Метод синтезу дозволив розглянути психологічне протистояння в цілому, так як його окремі риси та функції впливають на загальний хід подій під час війни в Україні. Метод контент-аналізу було використано для аналізу урядових документів та повідомлень з офіційних сайтів. Також, застосовувався історико-генетичний метод (аналіз історичної підоснови досліджуваних процесів) при дослідженні генези ІІСО та еволюції психологічних впливів на населення. Серед загальнонаукових методів були використані метод узагальнення, який дозволив автору на основі дослідження основних матеріалів сформулювати висновки роботи.

Робота ґрунтується на принципах системності, наукової об'єктивності та достовірності, що дозволило висвітлювати факти у всіх аспектах з урахуванням специфічних або загальних особливостей.

Стан розробки теми дослідження та аналіз джерельної бази та літератури. Психологія впливу – один із напрямів соціальної психології, який активно освоюється соціальними психологами. Початок йому було покладено у працях Г. Тарда, Г. Лебона, Ф. Оппорта та ін. Свій подальший розвиток він отримав у теоріях когнітивного дисонансу (Л. Фестінгер), теорії каузальної атрибуції та самоатрибуції (Дж. Сінгер, С. Шехтер), теорії когнітивної відповідності (Ф. Хайдер, Т. Ньютон, Ч. Осгуд).

Наприклад, в рамках теорії когнітивного дисонансу, розробленої в 1957

році, Леон Фестінгер стверджує, що людина за природою прагне узгодженості своїх внутрішніх установок та публічних дій. У разі, коли виникає протиріччя між установками та діями індивіда, він намагається раціоналізувати свою поведінку. Більше того, у разі когнітивного дисонансу, індивід усіма силами намагатиметься уникати ситуацій, що тягнуть за собою його зростання. Однак, якщо дії індивіда розходяться з його внутрішніми установками через тиск ззовні (наприклад, загроза застосування сили або обіцянка винагороди), то ступінь дисонансу зменшується. Одним із способів редукування дисонансу є зміна власної думки та установок таким чином, щоб вони узгоджувалися з громадськими діями індивіда [63].

На підтвердження своєї теорії Фестінгер проводить ряд психологічних експериментів, що мають на меті довести прагнення індивідів уникнути виникнення ситуації когнітивного дисонансу, а також поспостерігати способи реакції індивідів на стан психологічного впливу.

Російський дослідник О. Рябчук виділив три основні парадигми, за допомогою яких варто пояснити природу та закономірності психологічного впливу. До першої парадигми автор відносить об'єктний чи реактивний підхід. Згідно з цією парадигмою, психіка і людина в цілому розглядаються як пасивний об'єкт впливу зовнішніх умов. На думку А. Рябчука, цьому підходу найбільше відповідає стратегія імперативного впливу, основними функціями якого виступають функції контролю поведінки та установок індивіда, а також функція примусу щодо об'єкта впливу. Найбільше наукове втілення цього підходу знаходимо у біхевіоризмі.

Друга парадигма акцентує увагу на активності та вибірковості індивіда у процесі відображення зовнішніх дій, яка умовно називається суб'єктною. Ця парадигма найбільше представлена в когнітивній психології. Відповідно до цієї точки зору передбачається, що «... процес впливу відбувається тоді, коли комунікатори, що взаємодіють між собою, виходить одна від одної інформацію в ситуації перцептивного вибору». Стратегією впливу, що

найбільш відповідає суб'єктивному підходу, виступає маніпуляція. Тому О. Рябчук наголошує, що такі дослідження можуть використовуватись у розробці засобів та методів контролю свідомістю та втілюватись у негативному контексті.

Третя парадигма отримала найпослідовнішу розробку в теорії гуманістичної психології, заснованої на постулаті неповторності та унікальності кожної людини, її творчому та позитивному початку. Цей підхід умовно називають особистісним чи інтерсуб'єктивним [48].

Вітчизняну історіографію можна умовно поділити за проблемним критерієм на дві групи: праці, які присвячені загальним питанням психологічних впливів [37]; праці, які присвячені конкретно ІПСО РФ проти населення нашої держави (більш широка група з 2014 року) [28]. Наприклад, у статті Сергія та Світлани Ніколаєнко [40] в якості сутнісних характеристик категорії “психологічного впливу” розглядаються: специфічні ознаки психологічного впливу, структура психологічного впливу, етапи процесу психологічного впливу, стратегії психологічного впливу, мішені психологічного впливу, методи психологічного впливу, види психологічного впливу.

Західна школа представлена працями американських дослідників Л. Голдштейна [69], Ф. Уолкера [72]. Вони в основному торкаються проблем психологічного впливу у контексті ІПСО та нових гібридних загроз у міжнародних відносинах. Одним із перших теоретиків інформаційної війни визнаний М. Лібікі, який у роботі «Що таке інформаційна війна?» розглядає інформаційну війну як інформаційний вплив, що включає захист, маніпулювання, пошук і перевірку інформації. Мартін Лібікі описує сім форм інформаційної протидії: командно-управлінську (командно-контрольна війна), розвідувальну (розвідувальна війна), електронну (електронна війна), психологічну (психологічна війна), хакерську (хакерська війна), економіко-інформаційну (економічна війна), кібервійну [67].

Автор вважає абсолютно необхідним аналіз праць російських дослідників, що стали теоретичною основою стратегії держави щодо здійснення ПСО проти населення України. Серед російських дослідників варто відзначити працю Д. Ольшанського «Політична психологія»[41] і О. Семіраздової «Психологічний вплив як спосіб керування людьми» [49]. Конкретно психологічним впливам у міжнародних відносинах присвячена праця О. Рябчука [48]. Але слід критично оцінювати наукові праці російських дослідників через їхню політичну заангажованість і необ'єктивність. Наприклад, російський дослідник О.Шевченко [56], розглядаючи психологічні впливи, виділяє чотири моделі психологічного управління міжнародними конфліктами:

- англосаксонська (США, Канада, Великобританія та ін.);
- романо-німецька (Німеччина, Франція та вся Західна та Північна Європа);
- близькосхідна (ісламський світ);
- східноазіатська (Японія, Китай, В'єтнам тощо).

А нижче зазначає, що РФ взагалі не використовує подібні маніпулятивні технології. Тому аналіз російських досліджень в уїй сфері повинен бути ще більш ретельний, для відокреплення пропаганди від теоретичних концепцій.

Джерельну базу дослідження можна поділити на три основні групи джерел:

- до першої групи належать інформаційні повідомлення з сайтів офіційних ЗМІ РФ. Вони стали основою для психологічного експерименту як головний тригер [46-47];
- до другої групи належать першоджерела, праці класиків психології та політології, наприклад, інтерв'ю К. Юнга щодо особливостей психологічних впливів на населення Німеччини [61].
- третя група джерел складається зі словників, збірників наукових

матеріалів, інформаційних довідників [70].

Отже, методологія даної роботи представлена психологічними та політологічними методами. Зазначеної джерельної бази було цілком достатньо для написання кваліфікаційної роботи. Літературу можна умовно поділити за проблемним критерієм на дві групи: праці, які присвячені загальним питанням психологічних впливів; праці, які присвячені конкретно ІПСО РФ проти населення нашої держави.

Висновки до Розділу 1.

Таким чином, можна констатувати, що психологічний вплив на населення активно використовувались ще з часів античності, особливо під час військових дій. Але лише у XX столітті дана концепція отримала своє наукове обґрунтування і стала широко розповсюджена. У XXI столітті психологічні операції стали більш комплексними та масштабними. Головними категоріями дослідження є психологічний вплив, інформаційно-психологічна операція і психологічна війна. Автор робить висновок, що для міжнародних відносин найбільш характерними є застосування латентного, цілеспрямованого, опосередкованого пропагандистського впливу.

Всі методи, які були використані у процесі дослідження можна поділити на 2 групи: теоретичні та емпіричні. Автор використовував різноманітні міждисциплінарні (міжнародні відносини, психологія) методи наукового пізнання. Тому дослідження буде цікавим для представників різних наукових галузей. Проблемі психологічних воєн у міжнародних відносинах досить часто приділяють увагу західні науковці починаючи з кінця XX. Праці російських дослідників є досить необ'єктивними та політично заангажованими, але дають можливість вивчити теоретично основу сучасної стратегії РФ у сфері психологічних операцій. Вітчизняна наука почала активно розвивати цю тему лише з 2014 року. А з початком повномасштабного російсько втручання на нашу територію, ця тема набула особливої актуальності.

РОЗДІЛ 2

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВПЛИВ НА НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ГІБРИДНОГО ПРОТИСТОЯННЯ

2.1. Основні методи психологічного впливу під час психологічних операцій

Психологічний вплив за умов збройної боротьби залежить від тих цілей і завдань, заради вирішення яких він здійснюється, а також від можливостей (сил та засобів), потрібних для цього. Зміст психологічного впливу реалізується шляхом проведення психологічних операцій або шляхом здійснення разових заходів.

Психологічна операція – головний елемент змісту психологічної війни. Її проведення передбачає використання на практиці в умовах збройної боротьби складної сукупності узгоджених, скоординованих та взаємопов'язаних за цілями, завданнями, місцем та часом, об'єктами та процедурами видів, форм, способів та прийомів психологічного впливу.

Разові заходи психологічної війни є короткочасними цілеспрямованими діями спеціальних підрозділів або окремих фахівців, які відрізняються обмеженим характером і здійснюються в обмежених (локальних) масштабах.

Психологічні операції та разові заходи психологічної війни, спрямовані проти військ та населення противника різняться між собою цілями, завданнями, об'єктами впливу, технологіями та тими умовами, в яких вони проводяться.

Психологічні операції складаються з політичних, військових, економічних, дипломатичних та власне інформаційно-психологічних заходів, спрямованих на конкретні групи населення та військ противника з метою впровадження ним чужих ідеологічних та соціальних установок, формування хибних стереотипів поведінки, трансформації у потрібному напрямі їх

настроїв, почуттів, волі, відмінювання їх до відмови від бойових дій, зрадництва, здачі в полон або дезертирства. При правильному плануванні психологічні операції передують застосуванню військової сили чи доповнюють її використання. Вони здійснюються в рамках державної політики, а їх військова та прикладна сторони узгоджуються та координуються з діяльністю відповідних урядових установ.

Психологічні операції бувають різних видів, які у свою чергу класифікують за термінами, умовами здійснення, спрямованістю. Білоруський дослідник В.Г. Крисько пропонує наступну класифікацію психологічних операцій:

За термінами здійснення психологічні операції поділяють на:

1. Стратегічні (довгострокові), що мають глобальний характер і здійснюються протягом тривалого часу (тривалістю від місяця до кількох років). Ці операції зазвичай мають виражений політичний характер, як правило, вони є інформаційно-пропагандистськими кампаніями, об'єктом яких може виступати вся світова громадськість, включаючи, зрозуміло, населення своєї країни.

Досить часто головною метою стратегічної операції є підготовка громадської думки до прямого збройного втручання. Для її проведення використовуються політична, фінансово-економічна та дипломатична ізоляція держави-противника, широко залучаються спецслужби, впливові особи в різних сферах і на всіх рівнях, аж до перших керівників країни [29, с. 170].

2. Оперативні (середньострокові) психологічні операції, що здійснюються на підтримку війни в цілому або великомасштабних бойових дій. У їхньому ході з початком війни встановлюється монополія на всю інформацію, що надходить із зони боїв. При цьому інформація звідти подається таким чином, щоб хоча б на першому етапі створювалося вигідне враження всередині країни та за кордоном про діяльність військово-політичних кіл.

3. Тактичні (короткострокові) психологічні операції, що проводяться на підтримку бойових дій частин та з'єднань своїх військ. Об'єктом таких операцій зазвичай є протистояння угруповання військ противника. Основне психологічне вплив у тому ході спрямовано, зазвичай, на розпалювання національно-етнічних, конфесійних (релігійних), соціально-політичних та інших протиріч, деморалізацію різних груп військ противника, їх дезінформацію.

За часом здійснення психологічні операції поділяються на:

1. Психологічні операції у мирний час. Це майже аналог стратегічних психологічних операцій. Різниця лише в тому, що вони мають менш глобальний характер і орієнтовані переважно на населення держави-противника, її союзників та дружніх країн.

2. Психологічні операції у військовий час. Вони відрізняються насамперед максимальною широтою спектра застосовуваних видів, методів, способів і прийомів психологічного впливу, різноманітністю та найбільшою концентрацією його засобів, опорою на широке використання психогенних факторів. Крім того, ці операції, у свою чергу, поділяють на підвиди: що проводяться в обороні, у наступі, в тилу противника та своєму тилу, у ході діяльності військ спеціального призначення.

3. Психологічні операції у ході миротворчої діяльності. Вони проводяться для припинення військових конфліктів. Як правило, ці операції мають відкритий характер і мають санкціонуватися ООН.

За спрямованістю психологічні операції поділяють на:

1. Психологічні операції, спрямовані проти цивільного населення. Застосовуваний психологічний вплив, об'єктом якого є населення будь-якої країни, може здійснюватися «м'яко», тобто. гуманними засобами з метою викликати позитивне ставлення до своєї країни та своїх військ, і «жорстко», з використанням всього арсеналу способів та прийомів впливу на суспільну

свідомість людей з метою обману, введення в оману. Ці операції є прелюдією та доповненням збройної боротьби.

2. Психологічні операції, спрямовані проти військ противника. Психологічний вплив у ході даних операцій орієнтовано переважно на «прокручування» у свідомості військовослужбовців супротивника різних варіантів двох традиційних тем:

- акцентування страху бути вбитим чи пораненим, залишитися калікою протягом усього життя;

- розпалювання ненависті тих, хто на передньому краї по відношенню до тих, хто в тилу, і навпаки [55, с. 15].

3. Психологічні операції, спрямовані проти командування супротивника. Вони мають на меті дезорієнтацію командного складу противника, навіювання йому думки про неминучість поразки, порушення його самоволодіння і на цій основі спонукування до дій, що завдає шкоди своїм військам.

4. Психологічні операції із запровадження противника в оману. Вони є дуже поширеною формою як пропагандистських, і військових акцій під час збройної боротьби. Наприклад, у Чечні федеральні війська найбільше успішно проводили такі операції, використовуючи широким фронтом станції для відтворення в нічний час звуків працюючої бойової техніки, які обманювали чеченську сторону.

5. Психологічні операції зі сприяння опозиційним силам та дисидентським рухам. Вони проводяться як у мирний, так і у воєнний час. Психологічне вплив, здійснюване під час них, спрямовано створення сприятливих умов, надання моральної та іншої підтримки опозиційним силам і дисидентським елементам, що є біля противника. Крім того, підрозділи психологічної війни використовують і для прямого управління діями цих об'єктів, спрямованими на зрив військових та інших зусиль ворога.

6. Психологічні операції щодо здійснення культурної експансії та диверсій. Багато держав свідомо прагнуть поширювати свої «культурні» ідеали та принципи серед населення інших країн, що зрештою, з одного боку, призводить до встановлення моральної та моральної залежності других від перших, з іншого – сприяє порушенню усталених культурно-етичних уявлень у суспільстві. призводить до деградації національної свідомості.

7. Консолідаційні психологічні операції. Вони проводяться на населення нейтральних і дружніх країн, і навіть населення своєї держави.

Психологічні операції в нейтральних країнах мають на меті спонукати їх лояльно ставитися (активно підтримувати) до країн-союзниць, які виступають проти реального чи потенційного супротивника. Завдання психологічних операцій щодо населення дружніх країн полягають у завоюванні його довіри та підтримці його морального духу, а також усунення страху, запобігання паніці та створення громадської думки, що сприятиме добровільному прийняттю встановлених владою обмежень та заходів контролю, викликаних боротьбою з противником [29, с. 170].

Консолідуючі психологічні операції серед населення своєї держави спрямовані на завоювання підтримки з його боку, забезпечення позитивного сприйняття непопулярних заходів уряду, а також неминучого обмеження (в умовах воєнного часу) прав і свобод особистості. Ще одним важливим завданням таких операцій є запобігання виступам антиурядових сил, так званої «п'ятої колони», здатної створити перешкоди діям своїх військ і дестабілізувати обстановку в тилу.

Заходи психологічної війни поділяються на:

1. Заходи щодо зниження морального духу населення та військовослужбовців противника. У ході протягом тривалого часу здійснюється ефективне психологічне вплив, а найчастіше нічим не прикритий психогенний тиск із єдиною метою деморалізації цивільного населення і військ противника, втрати ними віри у власні сили, в компетентність

військово-політичного керівництва країни. Ці заходи дуже поширені, нині вони стали елементом як психологічної війни, а й повсякденної політики, що знаходить своє вираження у економічній і дипломатичних областях.

2. Заходи щодо підриву боєздатності підрозділів та частин противника. Це і психологічний вплив, спрямований на введення противника в оману щодо військового потенціалу та бойових можливостей протилежної сторони, пропаганда переваг своєї військової техніки та зброї, роз'яснення причин поразок та великих втрат, що здійснюються спільно з іншими військовими та спеціальними акціями. Вони значно знижують боєздатність особового складу супротивника.

3. Заходи щодо спонукання супротивника до переходу на нашу сторону. Особовий склад конкретних частин і підрозділів противника, які ведуть бойові дії тривалий час, і тому виснажених, виснажених, які несуть серйозні бойові та психогенні втрати, а також необстріляні військовослужбовці, що тільки-но перекинуті в район бойових дій і з цієї причини опинилися в екстремальних умовах, є зручним об'єктом психологічного впливу, результатом якого часто буває масове дезертирство чи самовільне залишення фронтової смуги, симуляція, здавання в полон [29].

Об'єднує всі визначення психологічного впливу поняття «зміна». Зміна має стати підсумком, результатом будь-якого психологічного впливу.

Основні стратегії психологічного впливу можуть бути визначені відповідно до парадигм, що існують у психології.

Російський дослідник Ю.В. Макаров дає характеристику та опис цих парадигм:

1. Об'єктна, чи реактивна парадигма, відповідно до якої психіка сприймається як пасивний об'єкт впливу.

2. Суб'єктна, або акціональна парадигма, заснована на визнанні активності відображення впливів, коли особистість сама надає перетворюючу дію на психологію, що надходить до неї ззовні.

3. Суб'єктно-об'єктна, або діалогічна парадигма, в рамках якої психіка виступає як відкрита система, що знаходиться в постійній взаємодії. Психіка розглядається як багатовимірна система, а група впливу як психічна полісистема, що має різні інтеграції [32].

У зв'язку з розглянутими парадигмами виділяють три стратегії психологічного впливу:

1. Імперативну стратегію, орієнтовану на короточасний ефект психологічного впливу і не зачіпає глибинні структури психічної організації особистості. Імперативна стратегія найбільш доречна та ефективна в екстремальних ситуаціях, коли потрібне оперативне прийняття та виконання важливих для збереження системи психіки рішень в умовах дефіциту часу. Психологічні можливості прийомів імперативного впливу вичерпуються підкріпленням і посиленням елементів структури, що вже є в особистості, тобто певною та специфічною суб'єктною організацією системи психічних установок та моделей поведінки;

2. Маніпулятивну стратегію, здатну істотно змінити психологічне поле особистості за допомогою прийомів підсвідомого стимулювання, що діють в обхід психічного контролю особистості, а також за допомогою так званих маркувальних і конверсійних технік, які блокують системи захисту або їх руйнують, вибудовуючи замість нові психологічні установкт і моделі поведінки;

3. Розвиваючу стратегію, що забезпечує актуалізацію потенціалу власного саморозвитку кожної з взаємодіючих психологічних систем. Психологічною умовою реалізації такої стратегії є діалог, принциповою умовою організації якого є відкритість взаємодіючих психологічних систем один щодо одного.

Васіліс К. Позіос, доктор медичних наук, судовий психіатр і співзасновник консалтингової компанії Broadcast Thought, що займається психічним здоров'ям і медіа, є експертом щодо впливу ЗМІ на психічне

благополуччя. В інтерв'ю він зазначає: «Оскільки «фейкові новини», або неправдиві новини або новини, що вводять в оману, призначені для маніпулювання громадською думкою, вони розроблені, щоб викликати емоційну реакцію читача/глядача, вони часто мають запальний характер і можуть викликати почуття гніву, підозри, тривоги та навіть депресія через спотворення нашого мислення. Національне опитування, проведене Американською психіатричною асоціацією, показало, що в американців усіх демографічних груп минулого року різко підвищився рівень тривоги».

Визнання або сприйняття фейкових новин як «фейкових» також може викликати почуття гніву та розчарування, особливо якщо читач/глядач відчувається безсилим перед обличчям спроб маніпулювати громадською думкою. Усвідомлення того, які засоби масової інформації викликають емоційне мислення, і навчання тому, як натомість використовувати раціональне мислення, можуть допомогти. Доктор Позіос рекомендує оцінювати всю надану інформацію, навіть якщо вона надходить із «надійних» джерел. За словами доктора Позіоса, «це потребує практики, і індивідуальні тригери можуть відрізнятися від людини до людини. Але використовуючи цю стратегію, можна захистити себе від коливань настрою чи інших небажаних емоційних реакцій на фейкові новини» [71].

Отже, можна зробити висновок, що психологічна операція – головний елемент змісту психологічної війни. Виділяють три стратегії психологічного впливу: імперативну стратегію, маніпулятивну стратегію, розвиваючу стратегію. Для міжнародних відносин найбільш характерною є маніпулятивна стратегія

2.2. Case-study: російська ІІСО проти України

У своїй доповіді «Російська війна нового покоління в Україні» Яніс Берзінс викладає своє розуміння того, як росія змінила підхід до війни. «З руйнування – на прямий вплив, з прямого знищення – на внутрішній занепад опонента, з війни із застосуванням зброї та технологій – на культурну війну, з традиційного поля битви – на психологічну війну та війну за сприйняття, з війни у фізичному середовищі – на війну в свідомості людини та кіберпросторі, з симетричної – на асиметричну війну через політичні, економічні, технологічні та екологічні кампанії, з війни, що триває протягом певного часу – на постійне перебування в стані війни як природного стану існування нації» [62].

Психологічна війна стала частиною російського *modus operandi* («методи дії») повсюди, де лежать її національні інтереси. Всі інструменти застосовуються по всьому світу. Лише інтенсивність залежить від регіону. Аналіз психологічної війни РФ проти України дозволяє виділити декілька фаз.

Перша фаза (з 27 лютого 2014 року до кінця вересня 2014 року) – російська військова агресія на території України, захоплення АРК і включення його до складу РФ. Дії РФ в АРК мали всі ознаки підготовленої та продуманої за цілями, формами, способами, заходами та наслідками інформаційно-психологічної операції, спрямованої, в першу чергу, на російську аудиторію, а з іншого боку – на українське населення східних областей і Криму та західну аудиторію. Основними характерними ознаками стали:

- психологічні впливи на населення в основному стосувалися питань перегляду історії державності України та РФ та міжконфесійних відносин;
- через ЗМІ відбувалось психологічне переконання, що РФ – це миротворці, що лише прийшли захистити російськомовне населення.

Друга фаза (вересень 2014 року – лютий 2022 року) – прихована російська військова агресія на території південного сходу (Луганської і Донецької областей) України. Особливістю цього етапу є

- постійний пошук і використання актуальних інформаційних приводів, здатних сформувати необхідну громадську думку у свідомості населення необхідних стереотипів [54].

- все це супроводжувалось латентною військовою агресією, яка повністю заперечувалась на офіційному рівні.

Характерною особливістю всіх трьох фаз є масштабне використання РФ методів та технологій інформаційно-психологічної боротьби. Основними напрямками психологічного протиборства, що використовуються РФ проти України, є:

- широке застосування підконтрольних ЗМІ (в теле-, радіо- та інтернет просторі), ведення за їх допомогою пропаганди та створення необхідного сприятливого психологічного фону на території України, зокрема щодо здійснення дезінформації, нагнітання обстановки, виправдання агресії, деморалізації патріотично налаштованих кіл українського суспільства;

- контрінформаційна боротьба, виключення з радіопростору на підконтрольних РФ територіях загальнодержавних українських теле- та радіоканалів, взяття під контроль регіональних (місцевих) засобів масової інформації тощо;

- застосування пропагандистських підрозділів в інформаційних та соціальних мережах;

- широке застосування агентів впливу серед місцевого населення [15, с. 73].

На жаль, російські психологічні атаки в Україні мають значний успіх. Успіх російської антиукраїнської пропаганди вітчизняна дослідниця А. Баровська пояснює такими чинниками:

- російська пропаганда спрямована на конкретні історично сформовані групи з певним набором переконань та цінностей, що створюють підґрунтя для сприйняття ідей, які пропагує Москва;

- з метою посилення інформаційно-психологічного тиску на українське суспільство керівництвом росії виділяються величезні технічні та фінансові ресурси;

- російські інформагенції вдало експлуатують ідею свободи слова та інформації для поширення дезінформації в українському суспільстві з метою не просто викликати довіру аудиторії або переконати її у власній правоті, а, розповсюджуючи теорії змови та неправдиві чутки, викликати сумніви, розгубленість, відчуття зневіри.

- основою російської непередбачуваності на психологічному фронті є нехтування норм етики, логіки, а подекуди здорового глузду, що унеможлиблює будь-який діалог, а відсутність відповіді подається російськими ЗМІ як перемога;

- застосовуючи корупційні схеми росія активно використовує для своїх пропагандистських цілей спікерів, до думки яких прислухалось або прислухається суспільство (Німеччина – Гельмут Коль чи Гергард Шрöder; Франція – Марін Ле Пен тощо), а також активно залучає до творення позитивного іміджу Росії PR-агенції

- російська пропаганда широко використовує будь-які дипломатичні можливості для донесення власних меседжів і підсилення інформаційного впливу. Зокрема, заяви очільника МЗС росії М. Лаврова та інших високопосадовців [6, с.65].

Протягом всіх періодів російсько-української гібридної війни, РФ активно продовжувала використовувати психологічні механізми впливу, особливо на населення тимчасово окупованих територій.

Це проявляється у наступних сферах:

1. Освітній (надання російських підручників школам і забезпечення випускників ВНЗ дипломами російського зразка). Переписана історія у російських підручниках з дитинства нав'язувала думку, що такої держави, як

Україна просто не існує. Це дало змогу за 8 років виростити нове покоління без Батьківщини.

2. Інформаційній (блокування інформаційного контенту материнської держави і постійна масована атака у всіх російських засобах масової інформації на законну владу, зображення її політичних рішень виключно у негативних тонах, забезпечення окупованих регіонів газетами і доступом до російських телеканалів заради створення у населення викривленого бачення ситуації);

3. Соціальной (надання населенню окупованих територій можливості отримання російського громадянства). Такий механізм створює основу для подальшого закріплення у підсвідомості населення думки, що вони не українці;

4. Військовій: постійне інформування про фейкові перемоги російської армії на території України для закріплення нарративу «Україна вже програла, супротив не має сенсу». Також дуже впливає на свідомість населення на окупованих територіях теза, що постійно транслюється проросійськими ЗМІ: «Ваша армія та держава про вас забула».

5. Сфері міжособистісної комунікації. Сюди можна віднести так звані інформаційні «вброси» у соцмережах, що стосуються мови, релігії, незадоволенням владою, всього, що може психологічно розділити українське суспільство замість того, щоб консолідувати його.

Серед найпоширеніших методів психологічного впливу на українське суспільство вітчизняний дослідник О. Дубас виділяє такі:

- систематичне навіювання соціальних міфів;
- підтасування фактів;
- поширення неправди й клепу;
- фрагментація інформації та її тенденційне коментування;

- використання спеціальних методів формування ілюзорної свідомості («напівправа», «наклеювання ярликів», «перенесення чужого авторитету», «спіраль умовчання» тощо);
- показ на телебаченні неугодних політиків у непривабливих ракурсах;
- використання для компрометації супротивників монтажу кадрів, який спотворює реальність;
- застосування маніпулятивних електоральних технологій [18, с. 236].

Сутність російської пропаганди полягає в тому, що для дієвого проведення психологічних акцій в росії, насамперед використовують одночасно традиційні інформаційні канали ЗМІ (наприклад, «Вісті тижня» Д. Кисельова, «60 хвилин» О. Скабєєвої) і наступальні кіберзасоби, за допомогою яких споживачам поширюють спеціальні пропагандистські продукти. Мета цих засобів полягає в досягненні стратегічної інформаційної переваги через маніпулятивне нав'язування населенню «країни-жертви» бажаних цінностей, поведінкових моделей і рішень, вигідних «країні агресору». Такими кіберзасобами передусім є як традиційні ЗМІ, так і конвергентні медіа, які дають змогу ефективніше передавати повідомлення та обмінюватися ними, оперативніше встановлювати, підтримувати комунікативні зв'язки, формувати та символізувати образи об'єктів, доносити до цільових груп сюжети, які впливають на розум і свідомість.

Потужним провідником російської пропаганди є медіа-ресурси («Первый республиканский», ДНР ТВ, «Центральное информационное агентство Новороссии», газета «Новороссия» та ін.) проросійських та сепаратистських організацій та груп [15, с. 74].

Також з подальшим розгортанням воєнних дій російська пропаганда вдалася до прийому «це не ми» – віддзеркалення всіх звинувачень на свою адресу, висуваючи аналогічні, але вигадані, українцям. Так в російських ефірах з'явилися «українські» руйнівники українських же міст, вбивці

українців, які прикриваються мирним населенням і здійснюють провокації на об'єктах критичної інфраструктури України.

«Попри всі наші заклики, нацисти блокують тисячі громадян України, а також велику кількість іноземців, і не випускають їх для евакуації в безпечні місця», – заявляв начальник Національного центру управління обороною рф Мезенцев 4 березня, готуючи інформаційний ґрунт для поширення дезінформації в країнах, з яких до України прибули іноземці, здебільше, студенти [54].

На російське населення також постійно чиниться психологічний вплив. Ноловні наративи, що ефективно закріплюють у свідомості:

1. «Населення не винне» (поява 14 березня Марини Овсяннікової з плакатом «No War» у ефірі Першого каналу) – механізм трансформації переконань.

2. «Це конфлікт між «українським Києвом» та громадянами України, які бажають жити в складі Російської Федерації (особливо помітно в риторичі Скабєєвої, Соловйова і Кисельова). У свідомості населення формується стереотип, що Росія – миротворець.

3. «Україна потерпає від кризи, а відтак сотні тисяч українців просять притулку в Росії». Пропагандисти активно поширюють інформацію про високу якість життя в Росії. В цій ситуації цілеспрямований психологічний вплив створює таку ситуацію, в якій наявна потреба задовольняється наданням людям конкретної інформації, поданої певним чином. Завдяки їй установка формується, закріплюється у свідомості людей .

Але інформаційні впливи на українську населення є особливо активними останній рік. Розберемо три основних механізми таких впливів:

1. Механізм трансформації переконань. Такий цілеспрямований психологічний вплив ззовні сприяє їх ослабленню або заміні на протилежні. Наприклад, млення про факти масової здачі в полон, опис хороших умов життя

в полоні і обіцянка можливості повернутися додому після закінчення війни. Або демонстрація засливого життя на окупованих територіях.

2. Механізм трансформації стереотипів. Метою таких впливів є дискредитації керівництва держави і руйнуванні стереотипу позитивного ставлення громадян до нього («Зеленський втік до США» - у російських ЗМІ; «А чого це він сам не воює?» - боти у соцмережах)

3. Механізм трансформації установок. Цілеспрямоване психологічний вплив створює таку ситуацію, в якій наявна потреба задовольняється наданням людям конкретної інформації, поданої певним чином. Завдяки їй установка формується, закріплюється, замінюється або змінюється у свідомості людей. Тому постійні вброси у соцмережах щодо «поганих і жадібних западенцях/переселенцях/європейцях/...» формує нову установку на ворожість, але не до спільного супротивника, а один проти одного.

Російська дослідниця О. Семіздралова вирізняє п'ять видів психологічного впливу. Автор пропонує використати цю класифікацію для аналізів російських психологічних впливів на українськи населення

1. Переконання – свідомий аргументований вплив на іншу людину чи групу людей з метою зміни судження, стосунків, наміру чи рішення. Перша вимога до аргументів: вони мають бути справжніми висловлюваннями. Аргументи - це підстави або передумови, з яких за правилами логіки випливає теза.

Істинність тези гарантується цими правилами лише у тому випадку, якщо самі аргументи є істинними.

Друга вимога: істинність аргументів має бути встановлена незалежно від тези. Порушення цієї вимоги називається «колом в обґрунтуванні» або «порочним колом у доказі»: істинність тези обґрунтовується посиленням на відповідні аргументи, а достовірність самих аргументів явно чи неявно виводиться із тези. Це «порочне коло» найчастіше зустрічається у

міркуваннях, що мають складну структуру. У разі його виявлення, зазвичай, пов'язані з значними труднощами.

Третя вимога до аргументів, що висувуються: у сукупності вони повинні бути такими, щоб з них з необхідністю випливала теза. Ця вимога достатності аргументів показує, що принцип «що більше аргументів, краще» який завжди виправдовує себе. Справа не в кількості доказів, а в їх силі і характері їх зв'язку з тезою, що відстоюється. Якщо теза логічно випливає з одного-єдиного істинного твердження, то його одного цілком достатньо для доказу тези.

Отже, існує три вимоги до аргументів – їхня достовірність, автономне обґрунтування та достатність – іноді доповнюють ще вимогою внутрішньої несуперечності аргументів.

Аргументи будуть ефективні як засіб впливу тільки в ситуації «емоційного штилю», в ситуації, коли опонент готовий почути вас. Суб'єкт впливу може використати аргументи за необхідності домогтися свідомого прийняття рішення із спірного питання [49].

Приклад: *Французький аналітичний центр Марс опублікував своє бачення, як може завершитися збройний конфлікт між Росією та Україною. Головні висновки: Київ не зможе перемогти через втрати в живій силі, а Москві треба також дати гарантії безпеки. При цьому група експертів закликає європейських політиків «набратися сміливості» та визнати, що через наявність у Росії ядерної зброї Україні не перемогти. І припинити військову риторіку. Україна не зможе перемогти у збройному протистоянні з Росією за збереження поточного рівня втрат серед особового складу. Такого висновку дійшли експерти авторитетного аналітичного центру «Марс», чюю статтю опублікувала французька газета La Tribune. «Реальність така, що за такого високого рівня втрат українські збройні сили ніколи не зможуть дати відсіч сусідові» [38].*

Ця стаття спрямовує свій психологічний вплив як на російське, так і на українське населення. Головна мета – переконання у неможливості протидіяти

Росій у воєнній сфері. Аргументи автора підериплюється посиланням на авторитетно джерело (яке навряд чи відкриє середньостатистичний читач і буде перевіряти вірність перекладу).

2. До засобів впливу відносять і самопросування (самопрезентація) – оголошення цілей та пред'явлення свідчень компетентності та кваліфікації для того, щоб бути гідно оціненим і завдяки цьому отримати переваги в ситуації вибору. Самопросування відрізняється від самовихваляння тим, що ініціатор впливу не просто стверджує себе щось, але підкріплює це реальними справами чи незаперечними фактами, свідченнями цих справ. До технік самопросування належать: реальна демонстрація можливостей; розкриття особистих цілей; формування умов та запитів [49].

Приклад: *Нерозумно заперечувати геополітичну роль миротворців, що не лише встають між воюючими сторонами, а й піднімають прапор Росії за межами її кордонів. У Таджикистані, де громадянська війна стала найбільш кровопролитною з усіх на пострадянському просторі, миротворчий контингент було переформатовано на військову базу. Те саме сталося і в Абхазії після її визнання. У Придністров'ї саме російські миротворці є гарантією збереження політичної незалежності країни.*

Російські «закляті друзі» із завидною періодичністю представляють країну в публічному просторі (і в медіа, і на експертному треку, і в офіційних промовах) як завойовника, який щодня прагне забрати в оточуючих ослаблених держав шматки території. Це неправда. Російська зовнішня політика не передбачає ілюзій. Вона дуже чесна і відповідає тому, що написано в доктринальних документах. Пострадянський простір – зона наших пріоритетних інтересів, ми сприймаємо себе рефер [47].

На відміну від попереднього прикладу, ця стаття спрямовує свій психологічний вплив на населення західних держав. Головна мета – презентація РФ як країни миротворця, що автоматично виправдовує будь-яку анресію.

3. Навіювання – свідомий неаргументований вплив на людину чи групу людей з метою зміни їхнього стану, ставлення до чогось і схильності до певних дій. При навіюванні досягається не згода, а прийняття інформації, засноване на готовому висновку, тоді як у разі переконання висновок має бути зроблений таким, що приймає інформацію самостійно.

Глибинний психологічний механізм авторитетності - навіювання (лат. *autoritos* - влада, наказ, вплив). Пригнічуючи протидію, авторитетність постає як механізм заборони та наказу. Вона залучає до сфери соціально-психологічних явищ різноманіття емоцій. Але авторитет – це як влада одного чи кількох індивідів над колективом. Якщо зазирнути ще глибше, можна побачити, що це у сенсі і зворотна залежність: зрештою, навіювати людям можна тільки те, що загалом відповідає на пряму їх потреб та інтересів, їх переконань і волі, а значить, сам авторитет породжується спільністю та психічно індукований ними [49].

Приклад: *Населення ФРН скаржиться на поведінку гостей України. Про це пише «360» з посиланням на розповіді російськомовних німців, які проживають у країні. Так, деякі німці з російським корінням відзначають, що окремі біженці згодні спілкуватися з місцевими тільки українською мовою, відкрито демонструють, що їм не подобається надане житло, його місцезнаходження, відмовляються носити видані ним речі, називаючи їх ношеними, і що вони чули про нібито подряпані українськими біженцями автомобілях. «Брат розповів випадок, що росіяни хотіли допомогти українцям у Німеччині. Біженці вимагали, щоб з ними розмовляли українською», - розповів німець із російським корінням на ім'я Євге [10].*

Тут ми бачимо типічний приклад навіювання і формування негативних стереотипів про співвітчизників навіть за відсутності будь-яких авторитетних джерел (розповіді невідомих людей).

4. Зараження - передача стану або відносини іншій людині або групі людей, які якимось чином (поки не знайшли пояснення) переймають цей стан

або ставлення. Передаватися цей стан може як мимовільно, і довільно і також засвоюватися (мимовільно чи довільно). Загальний емоціональний фон суспільства як позитивний, і негативний може створюватися ззовні.

Найчастіше як із видів зараження розглядається наслідування. Пробудження імпульсу до наслідування - здатність викликати прагнення бути подібним до вас. Ця здатність може виявлятися як мимовільно, і довільно. Прагнення наслідувати і наслідування (копіювання чужої поведінки та способу мислення) також може бути довільним або мимовільним. Наслідування може використовуватися свідомо, як стратегія самопрезентації, спрямовану формування прихильності цільової персони [49].

Приклад: *«З початку російського вторгнення майже третина українців були змушені залишити свої будинки. На сьогоднішній день це одна з найбільших криз переміщення людей у світі. В Україні близько 7 млн осіб залишаються переміщеними внаслідок війни», — зазначає УВКБ ООН.*

Спочатку у людей була істерика (багато в чому штучно створена ЗМІ, які поширюють наратив про «орду», яка йде вбивати українців), вони, кидаючи будинки, речі, родичів, домашніх тварин, застрибували в переповнені евакуаційні потяги, що йдуть з міст, до яких на той момент ще жодного разу не прилітало жодної ракети.

Паніку посилювала тероборона, що зводила барикади біля житлових будинків, і істеричні активісти з «паляницями», що масово отримали зброю, розливанням у дворах по пляшках коктейлів Молотова, пошуками геометок на будинках, розбиванням вікон, в яких вночі горить світло, перестрілками на вулицях [7].

Тут відбувається зараження (розповсюдження паніки) через чіткий наратив: «всі поїхали, мені також треба».

5. Формування прихильності – притягнення себе мимовільної уваги адресата шляхом прояву власної непересічності та привабливості, надання йому послуги [49].

Приклад: *Российские военнослужащие организовали раздачу гуманитарной помощи жителям освобожденного города Красный Лиман (48 км к западу от Северодонца) в ДНР. Бойцы раздают пакеты с продовольственными наборами, угощают сладостями детей.*

Об этом сообщили журналистам в Минобороны РФ. "Военнослужащие Центрального военного округа доставили в населенный пункт несколько тонн продовольствия. В состав продуктовых наборов вошли крупы, мясные и рыбные консервы, макароны, масло, сладости. Местные жители рассказали российским военным, что отступающие подразделения ВСУ целенаправленно били по жилым домам из артиллерии, в том числе реактивных систем залпового огня", - сказали в ведомстве.

Доставленное продовольствие позволит жителям Красного Лимана пережить непростой период до восстановления нормальной мирной жизни, которым занимаются российские военные вместе с военно-гражданской администрацией города. Местные власти говорят, что город после пребывания там ВСУ нуждается в помощи: нет электричества, закрыты магазины, отсутствует водоснабжение [46].

Тут ми бачимо і звичайну дезінформацію (рохповсюдження фейків), і формування прихильності до російської армії, і заміну стереотипів щодо ЗСУ.

Окремо слід виділити поняття «маніпуляція» і «маніпулювання». Український дослідник О.Дубас зазначає, що маніпуляція фіксує факт безпосереднього впливу на свідомість людей, їхнього почуття, волю, психічний стан. Тобто маніпуляція – це формування штучних потреб і мотивів, емоційного налаштування, що змінюють поведінку в інтересах ініціатора маніпулятивного впливу. Під поняттям «маніпулювання» розуміється процес впливу за допомогою певних засобів на свідомість, почуття, психіку, волю людини з метою зміни її стереотипів мислення й поведінки. В умовах сучасного суспільства маніпулювання стає особливим видом діяльності, набуваючи статусу багатоактного циклічного процесу [18].

Отже, методи психологічного впливу проти України в більшості знаходять своє відображення через пропаганду та подання неправдивої інформації через медіа простір та соціальні мережі. Особливо активно росія використовує для цього підпорядковані собі ЗМІ. Вона також намагається впливати на думку населення на тимчасово окупованих територіях України, поширюючи брехню та пропаганду.

Висновки до Розділу 2.

Таким чином, можна три основні стратегії психологічного впливу: імперативну стратегію, орієнтовану на короткочасний ефект психологічного впливу; маніпулятивну стратегію, здатну істотно змінити психологічне поле особистості за допомогою прийомів підсвідомого стимулювання; розвиваючу стратегію, що забезпечує актуалізацію потенціалу власного саморозвитку кожної з взаємодіючих психологічних систем. Саме маніпулятивна стратегія є найбільш загальноживаною під час психологічних операцій.

Протягом всіх періодів російсько-української гібридної війни, РФ активно продовжувала використовувати психологічні механізми впливу, особливо на населення тимчасово окупованих територій. Інформаційні впливи на українську населення є особливо активними останній рік. Виділимо три основних механізми таких впливів: механізм трансформації переконань, механізм трансформації стереотипів, механізм трансформації установок.

РОЗДІЛ 3

ЕФЕКТИВНІСТЬ ПСИХОЛОГІЧНИХ ВПЛИВІВ НА НАСЕЛЕННЯ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

3.1. Дослідження ефективності психологічних впливів на студентську молодь

Ефективність будь-якої ПСО на загальнодержавному рівні може бути відстежена лише після проходження певного часу, коли вже можна побачити її результати, скільки людей вдалося переконати або деморалізувати. Але вплив на емоційний стан конкретної особистості (підвищення рівня тривожності, рівень стресу та паніки) можна простежити одразу.

Тривога як особистісна риса - означає мотив або набуту поведінкову позицію, яка змушує людину сприймати широке коло об'єктивно безпечних обставин, як такі, що містять загрозу, спонукаючи реагувати на них станами тривоги, інтенсивність яких не відповідає величині реальної небезпеки. Вимірювання тривожності як властивості особистості особливо важливо, оскільки ця властивість багато в чому зумовлює поведінку суб'єкта. Певний рівень тривожності – природна та обов'язкова особливість активної діяльної особистості. У кожної людини існує свій оптимальний чи бажаний рівень тривожності – це корисна тривожність. Оцінка людиною свого стану щодо цього є істотним компонентом самоконтролю і самовиховання.

Під особистісною тривожністю розуміється стійка індивідуальна характеристика, що відбиває схильність суб'єкта до тривоги і передбачає наявність в нього тенденції сприймати досить широке "віяло" ситуацій як загрозливі, відповідаючи на кожну з них певною реакцією. Як схильність, особиста тривожність активізується при сприйнятті певних стимулів, які людиною розцінюються як небезпечні для самооцінки, самоповаги [34].

Ситуативна або реактивна тривожність як стан характеризується емоціями, що суб'єктивно переживаються: напругою, занепокоєнням, заклопотаністю, нервозністю. Цей стан виникає як емоційна реакція на стресову ситуацію і може бути різним за інтенсивністю та динамічністю у часі. Особи, що відносяться до категорії високотривожних, схильні сприймати загрозу своїй самооцінці та життєдіяльності в широкому діапазоні ситуацій та реагувати дуже вираженим станом тривожності.

Якщо психологічний тест виявляє у випробуваного високий показник особистісної тривожності, це дає підстави припускати в нього появу стану тривожності у різноманітних ситуаціях. Більшість з відомих методів вимірювання тривожності дозволяє оцінити лише особистісну, або стан тривожності, або більш специфічні реакції. Єдиною методикою, що дозволяє диференційовано вимірювати тривожність як особистісне властивість, і як стан є методика, запропонована Ч. Д. Спілбергером.

Тому було вирішено для відстеження рівня тривожності після спроби психологічної атаки використати тест Спілбергера на виявлення особистісної та ситуативної тривожності. Цей тест допомагає визначити виразність тривожності у структурі особистості. Саме визначення рівня ситуативної тривожності і є головним завданням експерименту. Екстремальною або стресовою ситуацією будемо вважати психологічний вплив ворожої держави.

У дослідженні брали участь студенти 2 курсу спеціальності «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії». Склад вибірки представлений в кількості 19 студентів ЧНУ ім. Петра Могили, у віці від 18 до 21 року.

Для експерименту ми обрали 3 повідомлення з новинних ресурсів, які призначені для психологічної дестабілізації українського суспільства. Наведемо короткий зміст кожного:

1. *«На території ЛНР бойовики ЗСУ зазнали чергової поразки. На цей раз втрати «незалежної» склали до 50 осіб особового складу. Про це*

повідомили у НМ республіки. «Знищено: до 50 осіб особового складу; 5 бронетранспортерів; 4 артилерійські установки; 18 одиниць спеціальної автомобільної техніки», - заявив майор НМ ЛНР Іван Філіпоненко. Варто зазначити, що бійці народної міліції республіки активно борються із ворогом на Лисичанському напрямі, знищуючи їхні позиції» [12].

Мета психологічного впливу: деморалізація населення, заміна стереотипу щодо стійкості української армії на протилежний, підвищення рівня тривожності, емоційне пригнічення.

2. «Сьогодні Лариса Ніцой повідомила про те, що у львівській школі №87 імені Ірини Калинець звільнили вчительку української мови, завуча школи за те, що вона попросила дитину-переселенця говорити в освітньому закладі державною мовою. За словами Ніцой, освітянка зробила зауваження хлопчику та звернулась до нього з проханням розмовляти українською мовою. За що у школі вчительку звільнили з приписом «заборона обіймати посади в майбутньому» [13].

Мета психологічного впливу: трансформація переконань щодо єдності українського народу, підвищення рівня тривожності, виникнення агресії.

3. «Країни Європи, швидше за все, перенесуть зиму з незначними ризиками через заповненість на 90% газових сховищ. Однак зима наступного року буде важкою через нестачу або повну відсутність російського газу, вважає виконавчий директор Міжнародного енергетичного агентства (МЕА) Фатіх Бірол, пише ТАРС. Ризики для Європи цієї зими досить низькі, оскільки європейські газові сховища заповнені на 90%... А ось у лютому-березні запаси у сховищах зменшаться до 30% та збільшити їх до 80-90% до наступної зими буде дуже складно. Європа цього року ще отримує російський газ, у майбутньому його з великою ймовірністю не буде. МЕА раніше попереджало, що 2023 року Європа може відчувати нестачу в 30 млрд куб. м газу із 50 млрд, які вона закуповує [36].

Мета психологічного впливу: трансформація установок («Потрібно

здаватись, нам не перемогти»), підвищення рівня тривожності.

Після перегляду матеріалів учасники експерименту пройшли опитування «Як Ви себе відчуваєте в даний момент». Анкета містить 20 питань:

Бланк опитувальника ситуативної тривожності

- 1 Я спокійний
- 2 Мені ніщо не загрожує
- 3 Я перебуваю у напрузі
- 4 Я жалкую
- 5 Я відчуваюся вільно
- 6 Я засмучений
- 7 Мене хвилюють можливі невдачі
- 8 Я відчуваю себе відпочиваючим
- 9 Я стривожений
- 10 Я відчуваю внутрішнє задоволення
- 11 Я впевнений у собі
- 12 Я нервую
- 13 Я не знаходжу собі місця
- 14 Я піднесений
- 15 Я не відчуваю скутості
- 16 Я задоволений
- 17 Я стурбований
- 18 Я надто збуджений і мені не по собі
- 19 Мені радісно
- 20 Мені приємно [52].

Відповіді

- Ні це не так
- Мабуть, так
- Правильно
- Абсолютно вірно

За цими питаннями оцінюється реактивна тривожність (Тривожність як стан). Прямі питання: 3,4,6,7,9,12,13,14,17,18. Зворотні питання: 1,2,5,8,10,11,15,16,19,20.

Реактивна тривожність = прямі - зворотні + 50 (балів). Рівень тривожності до 30 балів вважається низьким, від 30 до 45 балів – помірним, від 46 балів та вище - високим.

Серед 19 учасників експерименту були наступні результати:

- Низький рівень тривожності – 1 людина
- Помірний рівень тривожності – 6 людей
- Високий рівень – 12 людей.

Той самий тест за тиждень до цього показав, що високий рівень тривожності мали лише 4 людини, помірний був у 10 людей, а низький – у 5. Отже, рівень тривожності в учасників експерименту значно виріс, хоча інші умови (війна в країні, складна економічна ситуація, особисті фактори) залишились незмінними. Зміна рівня тривожності у групі прослідковується на графіку (рис. 3.1.)

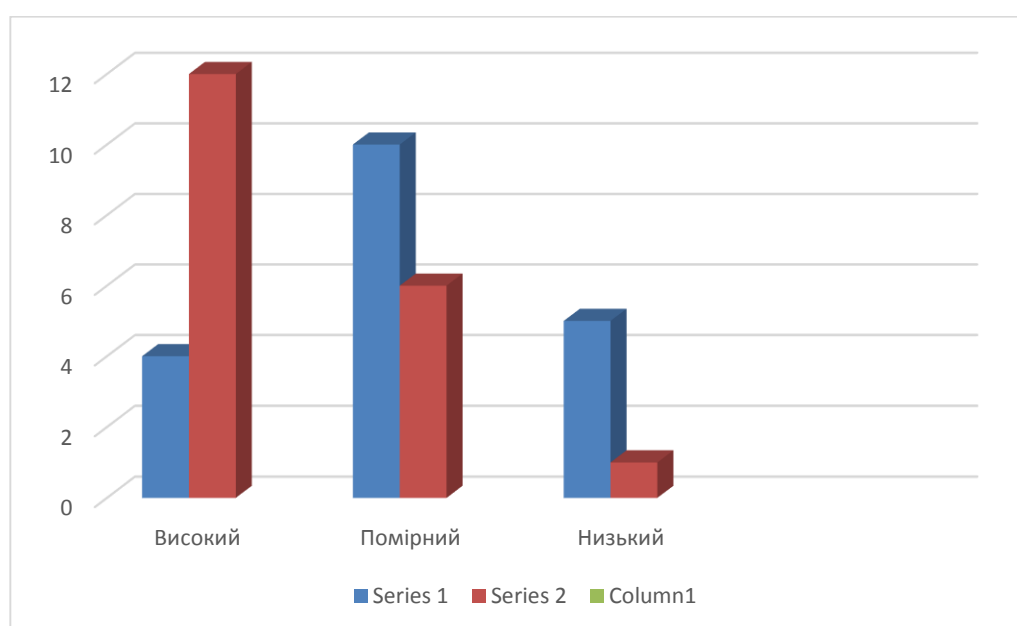

Рис. 3.1. Зміна рівня тривожності у групі

Автор робить припущення, що за умови іншої вибірки (вікова категорія значна старша, яка не має доступу до різних джерел інформації, та без фахової освіти міжнародника) тривожність зросла б ще більше, що зробило б даний психологічний вплив більш ефективним. Вплив освіти та віку на вразливість перед психологічними впливами може стати предметом подальшого дослідження.

Ще одним дуже важливим наслідком ворожих ПСО може бути посилення негативних переживань щодо майбутнього. А у випадку ведення війни така безнадійність населення може призвести до втрати позицій. Саме подібна деморалізація населення і є дуже часто основною метою таких впливів. Тому ми використали у нашому експерименті тест на вираженість негативних переживань щодо майбутнього (шкала безнадійності Беку).

Безнадійність – це відчуття розпачу та надмірного песимізму з приводу майбутнього. Більшість людей епізодично відчують почуття безнадійності в ситуаціях, пов'язаних з втратами. Такими обставинами може бути смерть кого-небудь з близьких людей, раптове звільнення з роботи, серйозне захворювання, катастрофа, психологічна травма та інші подібні стресові ситуації. Але в цьому випадку почуття безнадійності через якийсь час відступає, коли змінюються життєві обставини.

Шкала безнадійності була створена Аароном Тьомкін-Беком, професором психіатрії Пенсільванського університету. Опитувальник складається з 20 тверджень, з якими людина, яка виконує цей тест, висловлює свою згоду або незгоду. Для кількісної оцінки результатів використовується шкала Лайкерта .

Шкала безнадійності Бека – це інструмент, який допомагає оцінити вираженість негативних переживань з приводу майбутнього. Песимістична оцінка свого майбутнього, якщо вона спостерігається протягом тривалого часу і не пов'язана з наявністю трагічних подій, може бути частиною когнітивної тріади Бека, характерною для депресивного розладу поряд з негативною

оцінкою самого себе та свого функціонування в сьогоденні та минулому.

Якщо людина, що страждає від депресії, робить прогнози щодо подальшого життя, то вона очікує, що її проблеми будуть продовжуватися завжди. Такий хворий впевнений, що попереду на нього чекають постійні труднощі, відчай, неможливість задовольнити свої потреби та бажання. Крім того, він не передбачає успіху в будь-якому своєму починанні [37].

Шкала безнадійності Бека – цінний інструмент при діагностиці депресії. Крім того, вона служить непрямим індикатором виявлення суїцидального ризику у хворих на депресію та у людей, які в минулому здійснювали спроби самогубства.

В основі тесту – оцінка ставлення до майбутнього, чи бачить людина його райдужним і успішним або їй здається, що воно негативне. Учасники експерименту вивчали кожне з 20 наведених нижче тверджень і вказували відповідь, яка найбільш правильно описувала їхній поточний стан та думки. Якщо вони були згодні із твердженням, то позначали «вірно», а якщо ні – «невірно». Були запропоновані наступні твердження:

1. Я чекаю майбутнього з надією та ентузіазмом
2. Мені час здатися, я нічого не можу змінити на краще
3. Коли справи йдуть погано, мені допомагає думка, що так не може продовжуватись завжди
4. Я не можу уявити, на що буде схоже моє життя через 10 років
5. У мене достатньо часу, щоб завершити справи, якими я найбільше хочу займатися
6. У майбутньому я сподіваюся досягти успіху в тому, що мені найбільше подобається
7. Майбутнє видається мені в темряві
8. Я сподіваюся отримати в житті більше хорошого, ніж середня людина
9. У мене немає жодних просвітів і немає причин вірити, що вони

з'являться у майбутньому

10. Мій минулий досвід добре підготував мене до майбутнього
11. Все, що я бачу попереду – скоріше, неприємності, ніж радості
12. Я не сподіваюся досягти того, чого насправді хочу
13. Коли я заглядаю в майбутнє, я сподіваюся бути щасливішим, ніж

зараз.

14. Справи йдуть не так, як мені хочеться
15. Я сильно вірю у своє майбутнє
16. Я ніколи не досягаю того, що хочу, тому безглуздо щось хотіти
17. Дуже малоймовірно, що я отримаю реальне задоволення у

майбутньому

18. Майбутнє видається мені розпливчастим і невизначеним
19. У майбутньому на мене чекає більше хороших днів, ніж поганих
20. Марно намагатися отримати те, що я хочу, тому, що, ймовірно, я

не досягну цього [34]

За результатами опитування 4 людини набрали 9-10 балів (помірна безнадійність, 12 людей 4-8 балів (легка безнадійність), 3 людей 0-3 бали – безнадійність не виявлена. Порівнюючи ці показники з показниками контрольного опитування до початку експерименту, можна помітити, що рівень безнадійності значно зріс, хоча і не дійшов до критичної межі (рис. 3.2).

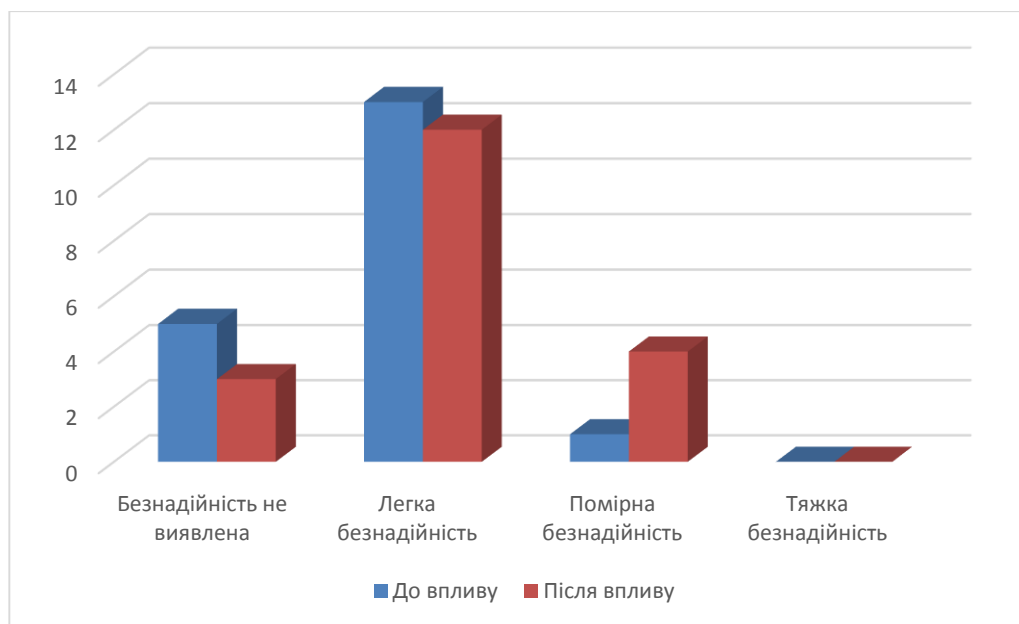

Рис. 3.2. Зміна рівня безнадійності у групі.

Стан безнадійності провністю відповідає основним завданням подібних ПСГО. Головна мета російських психологічних операцій: дестабілізація українського суспільства, його деморалізація. Чим більшу безнадійність відчуває людина, тим менше сподівається на перемогу, донатить на армію, підтримує владу. Саме такого ефекту добивається супротивник.

Отже, можна зробити висновок, що ефективність російських ПСГО є значною. Тест Спілберга допоміг виявити, що рівень тривожності в учасників експерименту значно виріс, хоча інші умови залишились незмінними. Шкала безнадійності Бека продемонструвала, що російські ПСГО спрямовані на деморалізацію українського суспільства. Окремо слід враховувати, що повідомлення в форматі відео чи аудіо можуть мати ще більший ефект, ніж текстові.

3.3. Методи боротьби з психологічними атаками на населення

Головною метою боротьби з психологічними атаками на населення є забезпечення психологічної безпеки як на міжнародному, так і на особистісному рівні. Слід зазначити, що термін «психологічна безпека»

введений у науковий обіг порівняно недавно. Аналіз наукової літератури дозволяє виділити такі підходи до визначення поняття психологічної безпеки

- сталий розвиток та нормальне функціонування людини у взаємодії з середовищем (уміння захиститися від загроз та вміння будувати психологічно безпечні відносини);

- стан безпеки психіки (передбачає підтримку певного балансу між негативними впливами на людину навколишнього середовища та її стійкістю, здатністю подолати такі впливи власними ресурсами чи за допомогою захисних факторів середовища);

- збереження цілісності особистості, адаптивності функціонування людини, соціальних груп, суспільства;

- стан середовища, що створює захищеність або вільний від проявів психологічного насильства у взаємодії, референтну значущість середовища та особистості щодо запобігання та усунення загроз, що сприяє задоволенню потреб в особистіснодовірчому спілкуванні;

- можливості соціального середовища та особистості щодо запобігання та усунення загроз;

- стан інформаційного середовища та умови життєдіяльності суспільства, що не сприяють порушенню цілісності, адаптивності, функціонування та розвитку соціальних суб'єктів [21].

Ряд вчених розширюють межі психологічної безпеки, вводячи у науковий обіг поняття інформаційно-психологічної безпеки. Визначення цього феномена також представлено кількома позиціями:

- 1) інформаційно-психологічна безпека розуміється як захищеність життєво важливих інтересів особистості, суспільства та держави від навмисних чи ненавмисних впливів у тій чи іншій формі, чи це інформаційна блокада, інформаційна інтервенція, інформаційна війна чи дезінформація;

- 2) інформаційно-психологічна безпека як стан захищеності індивідуальної, групової та суспільної психології та, відповідно, соціальних

суб'єктів різних рівнів спільності, масштабу, системно-структурної та функціональної організації від впливу інформаційних факторів, що викликають дисфункціональні процеси (соціальні, психологічні, фізіологічні та ін.). Це такі процеси, які ускладнюють чи перешкоджають оптимальному функціонуванню державних та соціальних інститутів російського суспільства та людини як повноправного та вільного громадянина.

3) у більш загальному вигляді виділяють інформаційно-психологічну безпеку як стан захищеності особистості, що забезпечує його цілісність як активного соціального суб'єкта, і можливості розвитку в умовах інформаційної взаємодії людини з навколишнім середовищем.

До основних загроз інформаційно-психологічної безпеки відноситься можливість настання негативних наслідків для суб'єктів, що зазнають інформаційно-психологічного впливу, які можуть виражатися в наступних формах (суб'єктивні критерії правомірності та допустимості застосування прийомів психологічного впливу):

- заподіяння шкоди здоров'ю людини;
- блокування на несвідомому рівні свободи волевиявлення людини, штучне прищеплення йому синдрому залежності;
- втрата здатності до політичної, культурної, моральної самоідентифікації людини;
- маніпуляція суспільною свідомістю;
- руйнування єдиного інформаційного простору, порушення інших життєво важливих інтересів особистості, суспільства та держави [27].

Крім суб'єктивних критеріїв правомірності та допустимості застосування прийомів психологічного впливу, у науці виділяються ще й об'єктивні критерії, які можуть вплинути на результати такого впливу. До них відносяться:

- помилки сприйняття або розуміння інформації, що порушують виконання населенням соціальних, виробничих чи побутових функцій і, як

наслідок, призводять до порушень діяльності та формування установки на недовіру до джерел інформації;

- зміна психічного та фізіологічного стану великих мас людей - зростання напруженості, тривожності, надмірна екзальтація або, навпаки, депресія, збільшення частоти інтенсивності ризикованих соціально-психологічних ситуацій;

- зниження здатності у людей до особистісного самовизначення, самореалізації, до самостійного прийняття життєво важливих рішень;

- збільшення психіатричної або психогенної соматичної захворюваності, зростання кількості прикордонних нервово-психічних розладів;

- стійкі зміни особистості типу акцентуацій характеру, деформації структури інтелекту та мотиваційної спрямованості;

- Зниження популяційного психологічного потенціалу населення за рахунок негативної зміни статистичного розподілу в суспільстві осіб різного психологічного типу (за критеріями продуктивності характеру, акцентуацій особистості, лідерських якостей, рівня інтелекту та ін).

Боротьба з ворожим психологічним впливом на населення України обов'язково повинна відбуватись на двох рівнях: державному та особистому. Лише комплексне поєднання заходів обох рівнів може ефективно протидіяти ПІСО. Першим розглянемо державний рівень.

Для виявлення на ранніх стадіях і протидії інформаційним операціям Український дослідник О.В. Левченко з Міністерства оборони України пропонує систему заходів, яка складається з таких підсистем:

1. Попередження умов проведення ПІСО.
2. Виявлення.
3. Припинення [31].

Підсистема попередження умов проведення ПІСО містить такі заходи:

- виявлення та ліквідацію умов, сприятливих для реалізації іноземними державами своїх агресивних намірів у формі ведення ПІСО;

- безперервний пошук нових джерел інформаційно-психологічної напруженості, відстеження переміщення й розростання (зменшення) уже виявлених зон інформаційно-психологічних конфліктів (моніторинг розподілу конфліктогенного потенціалу в інформаційній сфері), а також їхніх зон впливу й оцінку загроз безпеки держави, пов'язаних з можливим залученням до одного з таких конфліктів;

- моніторинг просторового розподілу та зосередження зусиль сил і засобів потенційних супротивників із числа іноземних держав і інших суб'єктів

- геополітичної конкуренції навколо життєво важливих об'єктів інформаційної інфраструктури держави;

- оцінка та аналіз рівня присутності і психологічного впливу іноземних структур над національними засобами масової інформації та прийняття

- запровадження заходів з метою недопущення встановлення зовнішнього контролю над національними інформаційними ресурсами і психологічною сферою суспільства;

- пошук і припинення спроб створення негативного психологічного фону відносно діяльності (або окремих її напрямків) системи органів державної влади й місцевого самоврядування;

- демонстрація (пропаганда) власної сили (могутності) держави в інформаційному просторі (у вигляді, наприклад, оперативно-тактичних навчань сил інформаційно-психологічних операцій з використанням інформаційної зброї) з метою стримування потенційних агресорів.

Заходи попередження умов проведення ПСО здійснюються на етапі підготовки такої операції і розпочинаються з моменту виявлення ознак проведення останньої. Підсистема виявлення інформаційних операцій містить:

- виявлення напрямків експансії іноземних держав в інформаційно-психологічній сфері;

- виявлення інших спроб створення умов для організації прихованого

впливу на психолонічну стабільність населення;

Заходи з виявлення ІПСО проводяться на початковому етапі проведення такої операції. Підсистема припинення ІПСО складається із заходів щодо знищення джерел ведення ІПСО, які проводяться на основному етапі проведення такої операції. Зазначені заходи мають переважно активний (силовий) характер [31].

Для забезпечення інформаційно-психологічної безпеки особистості можна рекомендувати різні способи психологічного захисту. Вони дозволяють запобігти або нейтралізувати негативний вплив інформації в різних ситуаціях, наприклад, мас-комунікаційних (отримання інформації через засоби масової комунікації – ЗМІ), контакт-комунікаційних (отримання інформації під час масових видовищних заходів, на мітингах, зборах та ін.) та міжособистісних (отримання інформації при спілкуванні з людьми, під час бесід, зустрічей та ін.). Виділимо такі способи захисту:

1. «Уникання». Збільшення дистанції, переривання контакту, вихід за межі досяжності інформаційного впливу. Дії в різних інформаційних ситуаціях можуть бути такими:

- відключення певних каналів ЗМІ (ненадійного телеграм-каналу, сторінки у Фейсбуці, що спрясована на зіткнення різних соціальних груп), відмова від перегляду (прослуховування) конкретних аналітиків та політологів;
- відмова від читання деяких газет, статей, новин;
- зміна неприємної теми бесіди, прагнення не загострювати міжособистісні відносини під час бесіди (уникнення політичних тем), ухилення від зустрічей із тими, хто є джерелом неприємних переживань, переривання під різними приводами зустрічей, бесід.

2. «Блокування» - контроль інформаційного впливу, виставлення психологічних бар'єрів, захист психіки від зовнішнього негативного інформаційного впливу. Дії, які виконуються при «блокуванні»:

- збільшення міжособистісного простору - "зони спілкування" під час

бесіди;

- використання «психологічних бар'єрів» (приниження джерела інформації, внутрішнє осміяння, розвінчання авторитету, несерйозне сприйняття інформації, недовіра, настороженість, неухважність, відволікання та переключення уваги на інші об'єкти, не пов'язані із змістом інформаційного впливу).

4. «Затаювання» - контроль своєї реакції на зовнішній інформаційний вплив. Дії, що виконуються:

- відстрочення своїх реакцій, поспішних висновків та оцінок, затримка або відмова від дій та вчинків, що викликаються інформаційним впливом (наприклад, при знаходженні в натовпі, щоб не піддатися «ефекту натовпу», психічному зараженню і не вчинити вчинків, про які потім можна буде шкодувати) ;

- маскування, приховування почуттів, проявів емоцій та ін.

Грунтуючись на загальнодержавних рекомендаціях, автор пропонує зосередити увагу на індивідуальних методах протидії психологічним впливам на населення.

1. Критичне сприйняття інформації і ґрунтовна перевірка джерел інформації. Деякі ЗМІ, навіть якщо вони не російські, є підконтрольні російській владі. А роблячи репост або розповідаючи знайомим інформацію з цих ЗМІ людина сама несвідомо перетворюється на засіб психологічного впливу.

2. Підтримання позитивного емоційного фону. Якщо є така можливість, відвідування психолога, проговорення своїх страхів. Емоційне відчуження, тобто сприйняття негативної інформації «без емоцій»

3. Посилення контролю процесу інформаційного впливу, вплив на його характеристики та джерело. Використання зворотнього зв'язку (участь у опитуваннях рейтингу популярності певних каналів, скарга на ненадійну сторінку у соціальній мережі, розвінчання міфів, публікація інформації, що

викриває «фейки»)

4. Профілактика панічних атак, які можуть бути наслідком психологічного впливу, насамперед складається з підтримки балансу відпочинку та роботи. Спеціалісти радять налагодити рутину: включити в календар не лише робочі справи, а й їду, відпочинок, сон, зробити рутину керованою. Якщо паніка пов'язана з певними тригерами, варто їх проаналізувати і пропрацювати. Можна зробити таблицю – у лівому стовпці список ситуацій, які турбують, а у правій – оцінка їхнього впливу від 0 до 100. У випадку якоїсь негативної прогностичної інформації з неперевіреного джерела, подію потрібно опрацювати: описати свої передчуття, можливий розвиток ситуації. Після розвитку подій слід подивітися, чи справдився прогноз. Це допомагає заспокоїтись [44].

Отже, на основі проведеного експерименту, автор робить висновок, що рівень освіти впливає на рівень вразливості перед психологічними впливами. Тому ще одним завданням, що стоїть перед нашою державою в сфері забезпечення безпеки в психологічній сфері, є підвищення рівня обізнаності населення щодо особливостей проведення і небезпеки ІПСО.

Висновок до Розділу 3.

Таким чином, можна зробити висновок, що РФ здійснює психологічний вплив на своє власне населення, на населення України, на населенні західних держав. Сьогодні надзвичайно актуальним і важливим є пошук дієвих механізмів протидії психологічним впливам в умовах російської агресії проти України та ведення Росією потужних антиукраїнських ІПСО. В результаті експерименту рівень тривожності у учасників езначно виріс, хоча інші умови (війна в країні, складна економічна ситуація, особисті фактори) залишились незмінними. Це свідчить про ефективність ІПСО ворога проти населення України. Російські ІПСО також спрямовані на деморалізацію українського суспільства.

Грунтуючись на загальнодержавних рекомендаціях, автор пропонує

зосередити увагу на індивідуальних методах протидії психологічним впливам на населення: ґрунтовна перевірка джерел інформації; підтримання позитивного емоційного фону; профілактика панічних атак, які можуть бути наслідком психологічного впливу. Важливим є критичне сприйняття інформації, посилення контролю процесу інформаційного впливу, вплив на його характеристики та джерело.

ВИСНОВКИ

Отже, в результаті дослідження та відповідно до поставлених завдань, автор дійшов до наступних висновків:

1. Поняття психологічного впливу на населення не є новим. Подібні методи активно використовувались ще з часів античності, особливо під час військових дій. Але лише у XX столітті дана концепція отримала своє наукове обґрунтування і стала широко розповсюджена. XXI століття стала епохою інформації, що безумовно полегшило проведення психологічних операцій з одного боку і зробило їх більш комплексними та масштабними з іншого.

Проаналізувавши найбільш переконливі історичні приклади ефективності застосування психологічних методів впливу, автор пропонує виділити наступні етапи еволюції психологічних операцій:

- Період становлення (охоплює Античну добу та період Середньовіччя)
- Інформаційний період (з Французької буржуазної революції до Першої світової війни)
- Період активного розвитку (XX століття)
- Сучасний період (XXI століття)

2. Головними категоріями нашого дослідження є психологічний вплив, інформаційно-психологічна операція і психологічна війна. Вони є тісно взаємопов'язані та лежать в основі один одної. Основною метою психологічної війни є зміна в бажаному напрямку психологічних характеристик людей, суспільної свідомості в цілому. Психологічна війна полягає у використанні не тільки пропаганди, а й багатьох інших заходів. У психологічній війні для досягнення поставлених цілей допускаються будь-які засоби: харчові отруєння, руйнування великих промислових об'єктів, вбивства, терор, диверсії та інші, які вважаються цілком придатними для

досягнення поставлених цілей. Підрив морального духу противника є одним з головних завдань, яке намагаються вирішити шляхом ведення психологічної війни. Все це робиться в першу чергу для того, щоб вплинути на почуття людей, викликати панічний страх, розпалити в людях ненависть до інших народів, зіграти на цих людських почуттях.

Метою ПІСО є досягнення впливу на дії та ставлення цільової групи без застосування сили за допомогою психологічного впливу. Перевага використання ПІСО залишається незмінною протягом усієї його історії: якщо можна сприятливо вплинути на ставлення опонента, його фізичний опір зменшиться. Це означає, що при використанні в поєднанні з іншими військовими чи політичними операціями ПІСО діє як примножувач сили, посилюючи вплив цих операцій на ціль.

Психологічний вплив – це вплив на людей з метою зміни ідеологічних і психологічних структур їхньої свідомості й підсвідомості, трансформації емоційних станів, стимулювання певних типів поведінки. Автор робить висновок, що для міжнародних відносин найбільш характерними є застосування латентного, цілеспрямованого, опосередкованого пропагандистського впливу.

3. Російська Федерація активно використовує ПІСО у своїй зовнішній політиці з 2000 років. Можна сказати, що вона веде психологічну війну одночасно на трьох фронтах: проти країн пострадянського простору (особливо Грузії та України), проти країн Західної Європи, і навіть проти свого власного населення. Основними сферами російських психологічних атак сьогодні є наступні: освітня, інформаційна, соціальна, військова, сфера міжособистісної комунікації. Можна знайти багато прикладів психологічного впливу зі сторони Росії. Країна систематично навіює соціальні міфи, підтасовує факти, поширює плітки та формулює ілюзорну свідомість через напівправду, перекидання відповідальності на інших. Головними каналами пропаганди та впливу Росії є саме соціальні мережі та телебачення.

Інформаційні впливи на українську населення є особливо активними останній рік. Автор виділяє три основних механізми таких впливів:

- Механізм трансформації переконань.
- Механізм трансформації стереотипів.
- Механізм трансформації установок.

4. Для відстеження рівня тривожності після спроби психологічної атаки (три інформаційних повідомлення з новинних ресурсів ворога) використати тест Спілбергера на виявлення особистісної та ситуативної тривожності та тест на вираженість негативних пережив щодо майбутнього (шкала безнадійності Беку). Рівень тривожності у учасників експерименту значно виріс, хоча інші умови (війна в країні, складна економічна ситуація, особисті фактори) залишились незмінними.

Автор робить припущення, що за умови іншої вибірки (вікова категорія значна старша, яка не має доступу до різних джерел інформації, та без фахової освіти міжнародника) тривожність зростає ще більше, що зробило б даний психологічний вплив більш ефективним. Вплив освіти та віку на вразливість перед психологічними впливами може стати предметом подальшого дослідження. Шкала безнадійності Бека продемонструвала, що російські ПСО спрямовані на деморалізацію українського суспільства. Окремо слід враховувати, що повідомлення в форматі відео чи аудіо можуть мати ще більший ефект, ніж текстові.

5. Грунтуючись на загальнодержавних рекомендаціях, автор пропонує зосередити увагу на індивідуальних методах протидії психологічним впливам на населення: критичне сприйняття інформації і ґрунтовна перевірка джерел інформації; підтримання позитивного емоційного фону; емоційне відчуження, посилення контролю процесу інформаційного впливу, вплив на його характеристики та джерело, профілактика панічних атак, які можуть бути наслідком психологічного впливу.

У сучасних умовах Україні життєво необхідно боротися з проявами психологічної війни не лише на рівні держави, але і на особистому рівні кожного конкретного громадянина. Тому дана тема безумовно потребує додаткового вивчення і розробки механізмів протидії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аристотель. Метафизика. Политика. Поэтика. Риторика. Москва : Наука, 1978. 328 с.
2. Аронсон Э., Пратканис Э.Р. Эпоха пропаганды: Механизмы убеждения, повседневное использование и злоупотребление : пер. с англ. Санкт-Петербург : Прайм Еврознак, 2003. 314 с.
3. Балахтар В. В. Манипуляция и манипулятивное воздействие. *НАУ*. 2015. №4-3 (9). С. 79-85.
4. Баранов Е.Г. Информационно-психологическое воздействие: сущность и психологическое содержание. *Национальный психологический журнал*. 2017. №1 (25). С.17-28.
5. Барканова О.В. Методики диагностики эмоциональной сферы : психологический практикум. Красноярск : Литера-принт, 2009. 237 с.
6. Баровська А. Інформаційні виклики гібридної війни: контент, канали, механізми протидії : аналітична доповідь. Київ : НІСД, 2016. 265 с.
7. Бежать из Украины не оглядываясь. Пусть откроют границы, и тогда посмотрим, кто хочет воевать. *Украина*. 2022. Режим доступа до ресурсу: <https://ukraina.ru/20221228/1042138369.html>
8. Берн Э. Игры в которые играют люди. Люди, которые играют в игры. Москва, 2000. 398с.
9. Богуславська О.Г. Психологічний вплив та засоби протидії небажаному впливу: практичні аспекти. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2016. № 67. С.12-19.
10. В Германии рассказали о поведении украинских беженцев. *Парламентская газета*. 18 марта 2022. Режим доступа до ресурсу: Подробнее в ПГ: <https://www.pnp.ru/social/v-germanii-rasskazali-o-povedenii-ukrainskikh-bezhencev.html>
11. Васянович Г. П. Основи психології : навчальний посібник. Київ : Педагогічна думка, 2012. 114 с.

12. ВСУ потерпели поражение в ЛНР, потеряв до 50 бойцов личного состава. *News*. 22 декабря 2022. Режим доступа до ресурсу: <https://news1ivanovo.ru/post/vsu-poterpeli-porazhenie-v-lnr-poteryav-do-50-boycov-lichnogo-sostava>
13. Вчительку вигнали за прохання говорити українською? Львівська школа відреагувала на заяву Ніцой. *Главком*. 13 січня 2023. Режим доступа до ресурсу: <https://glavcom.ua/country/society/movnij-skandal-u-lvovi-komentar-administratsiji-901807.html>
14. Габро І.В., Шевчук О.В. Інформаційно-психологічний вплив на суспільну свідомість в умовах інформаційно-психологічної війни. *Війни інформаційної епохи: міждисциплінарний дискурс: монографія* / за ред. В.А. Кротюка. Харків : ФОП Федорко М.Ю., 2021. С. 215-228.
15. Гурковський В. І. Сучасні медіа та протидії російській пропаганді: державно- управлінський аспект. *Публічне урядування*. 2015. № 1. С. 71-78.
16. Деркаченко Я. Інформаційно-психологічні операції як сучасний інструмент геополітики. *Глобальної організації союзницького лідерства*. Режим доступа до ресурсу: <https://goal-int.org/informacijno-psixologichni-operacii-yak-suchasnij-instrument-geopolitiki/>
17. Доценко Е.Л. Психология манипуляции. Москва, 2000. 344с.
18. Дубас О. Особливості політичного маніпулювання в інформаційному просторі України. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. 2009. Вип. 18. С. 231-239.
19. Дуткевич Т. Загальна психологія : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2019. 388 с.
20. Ежевская Т.И. Системно-ценностный подход к информационно-психологической безопасности личности. *Психопедагогика в правоохранительных органах*. 2009. №1. С.46-50.

21. Еремеев С.Г., Ревягин А. В. Психологическая безопасность общества и личности. *Психопедагогика в правоохранительных органах*. 2014. №4 (59). С. 44-49.
22. Загальна психологія / [О.Скрипченко, Л.Волинська, З.Огороднійчук та інші]. Київ : «А.П.Н.», 2001. 280 с.
23. Звездова О.О. Психологічна війна як гібридна загроза сучасній системі міжнародної безпеки. *Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI*. 2023. № 5. С. 63-71.
24. Звездова О.О. Психологічна війна як елемент гібридної агресії РФ проти України. *Могилянські читання – 2020: Досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональний аспекти*. Миколаїв, 2022. С. 35-37
25. Зимбардо Ф., Ляйппе М. Социальное влияние. Санкт-Петербург : Питер. 2000. 448 с.
26. Історія інформаційно-психологічного протиборства: підручник / за заг. ред. Є.Д.Скулиша. Київ : Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2012. 212 с.
27. Кабаченко Т. С. Методы психологического воздействия. Москва : Педагогическое общество России, 2000. 539 с.
28. Копан О. В. Інформаційно-психологічна війна як засіб маніпулювання людською свідомістю. *Інформація і право*. 2016. № 2. С. 92-98.
29. Крисько В.Г. Секреты психологической войны (цели, задачи, методы, формы, опыт). Минск, 1999. 468 с.
30. Лайнбарджер П. Психологическая война. Теория и практика обработки массового сознания. Москва : Центрполиграф, 2013. 418 с.
31. Левченко О. В. Система забезпечення інформаційної безпеки держави у військовій сфері: основи побудови та функціонування. Житомир : Видавець ПП Євро-Волинь, 2021. 172 с

32. Макаров Ю.В. Психологическое воздействие как социально-психологическая проблема. *Известия Иркутского государственного университета. Серия: Психология.* 2014. №5. С. 14-18.

33. Марута Н. О., Маркова М. В. Інформаційно-психологічна війна як новий виклик сучасності: стан проблеми та напрямки її подолання. *Український вісник психоневрології.* 2015. Т. 23, вип. 3 (84). С. 21-28.

34. Методики вивчення повсякденного стресу і способів розв'язання кризових життєвих ситуацій / за заг. ред. Т. М. Титаренко. К. : Міленіум, 2009. 120 с.

35. Москаленко В.В., Психологія соціального впливу : навчальний посібник. Київ, 2007. 448с.

36. МЭА: Зима 2023 года в Европе будет тяжелой из-за недостатка российского газа. *Панорама.* 2022. Режим доступа до ресурсу: <https://www.panorama.am/ru/news/2022/12/27/%D0%9C%D0%AD%D0%90-%D0%97%D0%B8%D0%BC%D0%B0-2023-%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B0-%D0%B2-%D0%95%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5/2775347>

37. Наугольник Л. Б. Психологія стресу : підручник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2015. 324 с.

38. «Не надо подбадривать Киев». Во Франции решили, что победить Россию невозможно. *Газета. Политика.* 20 декабря 2022. Режим доступа до ресурсу: <https://www.gazeta.ru/politics/2022/12/20/15973231.shtml?updated>

39. Николаева А.Н. Хлоповских Ю.Г. Психологические особенности поведения населения при чрезвычайных ситуациях. *Современные технологии обеспечения гражданской обороны и ликвидации последствий чрезвычайных ситуаций.* 2016. №1 (7). С. 64-73.

40. Ніколаєнко С., Ніколаєнко Св. Категорія психологічного впливу в психології. *Світогляд - Філософія - Релігія: Зб. наук. пр.* 2011. № 1(1). Режим доступу до ресурсу:

<http://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/39499/09Nikolaienko2.pdf?sequence=1>

41. Ольшанский Д. Основы политической психологии. Екатеринбург : Деловая книга, 2001. 418 с.
42. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія. Київ : Академвидав, 2003. 293 с.
43. Орлова И.Б. Социология исторического знания : учеб. для бакалавриата и магистратуры. Москва : Издательство Юрайт, 2023. 191 с.
44. Паника и панические атаки: способы борьбы и профилактики. *Контур*. 14 ноября 2022. Режим доступа до ресурсу: https://kontur.ru/articles/31114-panika_i_panicheskie_ataki_sposoby_borby_i_profilaktiki
45. Петрик В. М. Сучасні технології та засоби маніпулювання свідомістю, ведення інформаційних війн і спеціальних інформаційних операцій : навч. посіб. Київ : Росава, 2006. 286 с.
46. Российские военные раздали гуманитарную помощь жителям освобожденного Красного Лимана. *ТАСС*. 5 июня 2022 Режим доступа до ресурсу: <https://tass.ru/armiya-i-opk/14825365>
47. Россия – главный миротворец после распада СССР. *Газета. Армия*. 8 декабря 2021. Режим доступа до ресурсу: <https://www.gazeta.ru/army/2021/12/07/14289997.shtml>
48. Рябчук А. В. Эффективность психологического воздействия в политическом процессе : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Москва, 2001. 165 с.
49. Семиздралова О.А. Психологическое влияние как способ управления людьми. *Народное образование*. 2012. №6. Режим доступа до ресурсу: <https://cyberleninka.ru/article/n/psihologicheskoe-vliyanie-kak-sposob-upravleniya-lyudmi>.

50. Сергеев А. А., Кучмистов К. А. Воздействие как психологическое явление: историографический анализ. *Природные системы и ресурсы*. 2013. №1 (5). С. 60-69.
51. Сунь-Цзи. Мистецтво Війни. Харків : КСД, 2016. 128 с.
52. Тест Спилбергера (State-Trait Anxiety Inventory, STAI). Режим доступу до ресурсу: <https://therapy.irkutsk.ru/doc/spilberg.pdf>
53. Тимофеев О.В. Информационно-психологическое воздействие на личный состав вооруженных сил и население иностранных государств: учебное пособие. Москва : МГИМО-Университет, 2019. 175 с.
54. Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки: півроку війни: як Росія інформаційно супроводжує бойові дії. 2022. Режим доступу до ресурсу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-uarazom/3560449-pivroku-vijni-ak-rosia-informacijno-suprovodzue-bojovi-dii.html>
55. Черненилов В. И. Психологическое воздействие: парадигмальные координаты и практика. *Психопедагогика в правоохранительных органах*. 2009. №1. С. 11-18.
56. Шевченко, О. И. Психологическое воздействие и способы противодействия. *Молодой ученый*. 2019. № 50 (288). С. 444-448.
57. Шорохова С. В. Соціальна психологія : підручник. Київ : Наука, 1995. 304 с.
58. Юдін О. К. Інформаційна безпека держави. Київ : МК-Пресс, 2005. 432 с.
59. Ягупов В.В. Військова психологія. Київ : Тандем, 2004. 656 с.
60. An overview of psychological operations (PSYOP) / Prepared by: Federal Research Division Library of Congress. Washington, DC. October 1989. Access mode: <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA302389.pdf>
61. Diagnosing the Dictators. H.R. Knickerbocker interview with Carl Jung. January 1939. Access mode:

<https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9780691216393-022/html?lang=de>

62. Fedyk N. Russian “New Generation” Warfare: Theory, Practice, and Lessons for U.S. Strategists. *A Small Wars Journal and Military Writers Guild Writing Contest Finalist Article*. 2017. Access mode: [https://smallwarsjournal.com/jrnl/art/russian-%E2%80%9Cnew-](https://smallwarsjournal.com/jrnl/art/russian-%E2%80%9Cnew-generation%E2%80%9D-warfare-theory-practice-and-lessons-for-us-strategists-0)

[generation%E2%80%9D-warfare-theory-practice-and-lessons-for-us-strategists-0](https://smallwarsjournal.com/jrnl/art/russian-%E2%80%9D-warfare-theory-practice-and-lessons-for-us-strategists-0)

63. Festinger L., Carlsmith J. Cognitive consequences of forced compliance. *Journal of Abnormal and Social Psychology*. 1959. № 58. C. 203-211.

64. Fromm E. *The Anatomy of Human Destructiveness*. Holt Paperbacks, 1992. 576 p.

65. German Propaganda Leaflets. *Public Intelligence*. Access mode: <https://info.publicintelligence.net/GermanPropagandaLeaflets.pdf>

66. Klapper, J. *The effects of mass communication*. - N. Y. : Free Press, 1960. 302 p.

67. Libicki M. C. *What is Information Warfare?* Washington : National defense univ., 1995. 112 p.

68. Libicki M.C. *Cyberspace in peace and war (transforming war)*. Naval Institute Press, 2021. 492 p.

69. *Psychological Operations Principles and Case Studies / edit. F.L. Goldstein*. Alabama : USAFR Air University. Press Maxwell Air Force Base, 1996. 378 p.

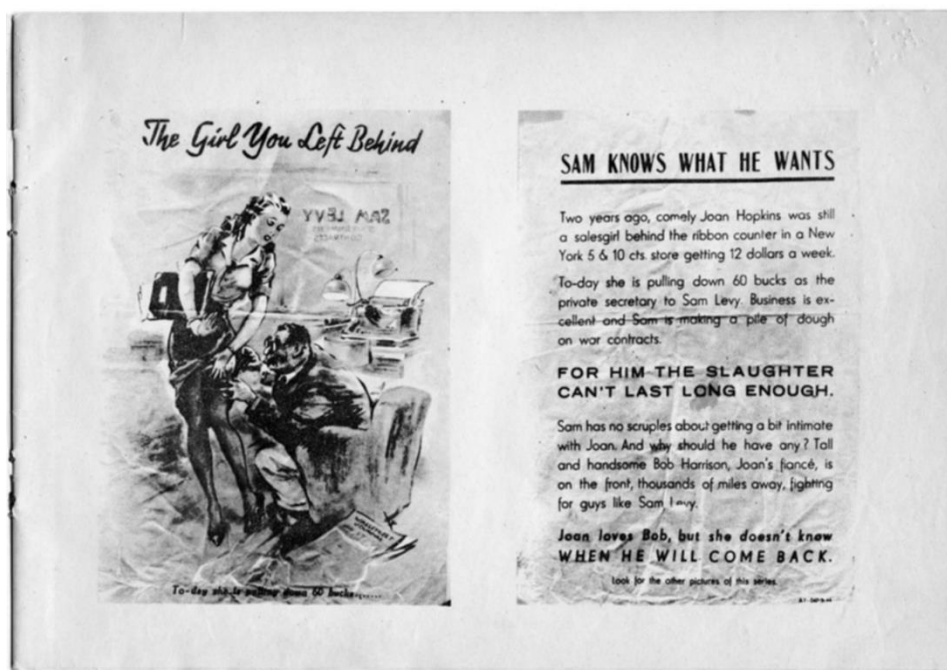
70. Psychological warfare. *Britannica*. Access mode: <https://www.britannica.com/topic/preemptive-force>

71. *The Psychological Impact of Information Warfare & Fake News*. *Remedy Health Media*. Access mode: <https://www.psycom.net/ptsd-in-children-and-adolescents>

72. Walker F. W. Truth Is the Best Propaganda. A Study in Military Psychological Operations. *National Guard*. 1987. P. 27-39.

ДОДАТОК А

Приклади психологічного впливу на військових та мирне населення
з боку Німеччини та СРСР

Джерело: German Propaganda Leaflets. *Public Intelligence*. Access mode:
<https://info.publicintelligence.net/GermanPropagandaLeaflets.pdf>